

Kâbe'nin İsimleri Üzerine Bir İnceleme*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 21 Temmuz 2023 Kabul Tarihi: 08 Mart 2024

✉ **Nilgün Çevik**

Dr. / PhD.

DİB

İzmir Karşıyaka Müftülüğü

<https://ror.org/007x4cq57>

<https://orcid.org/0000-0003-4736-1471>

nilguncevik@hotmail.com

Yazar Katkı Oranı: %60

Şenay Özgür Yıldız

Prof. Dr. / Professor Doctor

Dokuz Eylül Üniversitesi / Dokuz Eylül University

İlahiyat Fakültesi / Faculty of Theology

<https://ror.org/00dbd8b73>

<https://orcid.org/0000-0001-9771-0516>

senay.ozgur@deu.edu.tr

Yazar Katkı Oranı: %40

Öz

İslâm inancına göre *Kâbe*, yeryüzünün en kadim mabedidir. Bu mabed Müslümanların inanç ve ibadet hayatının merkezidir. *Kâbe*, İslâm itikadında uluhiyyet ve ubudiyyetin mazhar alanı olarak Müslümanların namaz ibadetleri için yönelme, hac ve umre ibadetlerinde toplanma merkezidir. Bu merkezin bilinen ismi *Kâbe* olmakla birlikte kullanılan diğer isimleri de mabedin tarihi üzerine geniş malumat vermektedir. Kaynaklarda İslâmî dönemden önce küp şeklindeki her evin adının kâbe olduğu, *kâbe* isminin özel bir isim olmayıp genel bir isim olarak kullanıldığı, dörtgen olan her eve *kâbe* ismi verildiği kaydedilmekte, *kâbe* kelimesinin somut ve soyut birçok anlamı zikredilmektedir. Mabede yüksekliği, dörtgenliği yanı sıra şerefi sebebiyle *kâbe* denilmektedir. Makalede, *kâ'b* kelimesinden türeyen *Kâbe* ifadesinin sahip olduğu anlam içeriği ve derinliği izah edilecektir. Ayrıca literatürde tespit ettiğimiz Câhiliye'de ve İslâmî dönemde kullanılan Kâbe'nin dinî, tarihî, coğrafî, içtimâî, edebî, ticarî, siyasî ve kültüre ait birçok alanla münasebetine işaret eden yirmi bir adet ismi açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Mekke, Kâbe, Kâbe'nin İsimleri, Beytullah, Bekke, Sürratü'l-Arz, Zâtü'l-Ved'a.

Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Study on the Names of Ka'bah

Research Article

Received: 21 July 2023 Accepted: 08 March 2024

Abstract

According to Islamic belief, the Ka'bah is the most ancient temple on Earth. This temple is the center of Muslims' faith and worship. The Ka'bah, representing divinity and servitude in Islamic belief, serves as the focal point for Muslims during their prayers and functions as a gathering center for pilgrimage (hajj and umrah). While the commonly known name for this center is the Ka'bah, its alternate names also provide extensive information about the temple. Records indicate that before the Islamic period, every cube-shaped house was referred to as the Ka'bah. The term 'Ka'bah' was used generically, not as a proper name, encompassing various concrete and abstract meanings. The temple is named the Ka'bah due to its height, square shape, and honor. The article will delve into the content and depth of the term 'Ka'bah,' derived from the word 'ka'b'. Furthermore, this article will elucidate twenty-one names of the Ka'bah found in literature, spanning the Age of Ignorance (Jahiliyyah) and the Islamic period. It aims to illustrate the Ka'bah's connections with various fields such as religion, history, geography, society, literature, commerce, politics, and culture.

Keywords: Islamic history, Mecca, Ka'bah, names of the Ka'bah, Bayt Allah, Bakkah, Surat al-Ard, Dhat al- Wad'a'.

Summary

The word Ka'bah (كعبة) is derived from the root ka'b (كعب). Words derived from this root have a significant presence in dictionaries, encompassing both concrete and abstract meanings. The word 'Ka'b' has been employed in concrete meanings such as 'height, bulge, protrusion, four-edged, square, circle, cube-shaped, ornamental, colorful, folded in layers, quadrupled in shape, and room.' Additionally, it carries abstract meanings like 'fame, glory, victory, majesty, and triumph'.

During the Age of Ignorance, many temples in the form of idol houses were constructed. Temples were commonly referred to as 'bayt,' while those in a cube-shaped design were specifically called 'Ka'bah'. Houses of worship built resembling the Meccan Ka'bah (Bayt Allah) are also referred to as 'Ka'bah'. The Ka'bah in Mecca was known as 'Ka'bah al-Shamiyyah,' while the temple between Mecca and Yemen, housing the idol of Dhu al-Khalasah, was referred to as 'Ka'bah al-Yamaniyyah'. The Ka'bahs of the people of Ghatafan, Bajilah, Khath'am, Azd, Hawazin, Ta'if, and Najran are noted as significant Ka'bahs.

Tribes that lived in the vicinity of the city of Mecca settled in its mountains and valleys, gaining honor from the sanctity of their lands. The characteristics, size, honor, and fame of a place can contribute to an increase in the number of names associated with that location. In this context, we observe that certain place names are commonly used for Mecca, the Ka'bah, and Madinah. Nawawi addressed this issue, stating, "As observed in the numerous names attributed to Allah, the Messenger of Allah, Mecca, and Madinah, the abundance of names associated with a place signifies its virtue, importance, and grandeur." In this context, there are numerous names associated with the Ka'bah in various sources. We can summarize these names as follows:

1. *Bassah* (البَّاسَة), *Nassah* (النَّاسَة): The name, which means 'the one who drives away,' conveys the idea that people are expelled from the Ka'bah when they engage in cruelty and extortion.

2. *Bakkah* (بَكَّة): The name, meaning 'it hit, broke, smashed, broke the neck,' signifies that the Ka'bah will bring destruction to those who attempt to harm it.

3. *Baniyyah* (الْبَنِيَّة): This name, meaning 'building,' is mentioned in an oath statement: '*Wa Rabbi al-Beniyye.*'

4. *Bayt* (بَيْت): It means house. *Bayt Allah* (بَيْتَ اللَّهِ): The expression of Bayt Allah defines the house of Allah.

5. *Bayt al-'Atiq* (الْبَيْتَ الْعَتِيقَ): It means ancient and valuable house.

6. *Bayt al-Haram* (بَيْتَ الْحَرَامِ): It signifies the inviolability of the venerable temple.

7. *Bayt al-Muharram* (بيت المحرم): It declares the prohibition of attacks in the vicinity of the Ka'bah and emphasizes the necessity of adhering to its rules.

8. *Bayt al-Ma'mur* (البيت المعمور), *Durah* (ضراح): This name describes a place with numerous visitors, characterized by merriment due to its visitors, and is well-kept.

9. *Duwaar* (الدَّوَّار), *Dawwar* (الدَّوَّار): These names are used because the Ka'bah is circumambulated around it.

10. *Hamsa'* (الحمساء): The term 'Hamsa' is associated with the color of Hajar al-Aswad in the Ka'bah, or the name may have been given to the Ka'bah due to the 'Ahmasi' tribes. These tribes, being pre-Islamic Jahiliyyah Arabs, were known for their strong devotion to their religion and distinguished themselves with courage and bravery.

11. *Ilal, Alal, Al* (الإلال): Due to the Mount Ilal in 'Arafat, this name was given to the Ka'bah.

12. *Qadis* (قَدَس): The name "Qadis", which means sacred and holy, was given to the Ka'bah due to the sanctity of the place.

13. *al-Qaryah al-Qadimah* (القرية القديمة): It signifies the gathering place of a crowded community.

14. *Qatin* (قَطِين): The name, meaning to constantly stay and reside, was assigned to the Ka'bah. Historical records note its usage for the residents of Mecca, specifically the people of Haram and the people of Hums.

15. *Qiblah* (القبلة): It is one of the pre-Islamic names of the Ka'bah, which means the place which one turns to.

16. *Masjid al-Haram* (المسجد الحرام): This name was given to both the Ka'bah building and the integral structure surrounding the temple.

17. *Mudhhab* (المذهب): It means dyed with golden water.

18. *Nadhr* (نادر), *Nadir* (نادر), *Badr* (بدر): *Nadhr* became a name of Ka'bah due to the gifts that are given to the Ka'bah, *Nadir* became a name because of the Ka'bah's form and uniqueness, and *Badr* was also used.

19. *Satr Allah* (ستر الله): It means "the veil of Allah".

20. *Surrat al-Ard* (سرة الأرض): It is a name given to the Ka'bah because it is "the navel, the center of the earth".

21. *Dhat al-Wad'a* (ذات الودع): The small, mother-of-pearl, oyster shell extracted from sea animals is called "wad'a". It is a bead-like structure used as an ornament or for protection from the evil eye. Ka'bah had these bead-like decorations, and this caused the temple to be named "Dhat al-Wad'a".

Various names of the Islamic temple Ka'bah mentioned in the sources are associated with its architectural, physical, historical, and geographical features, as well as its sanctity and virtue.

This article will explore the Ka'bah and its various names mentioned in literature, focusing on the qualities and characteristics associated with these names.

Giriş

Kâbe; âidiyeti, kutsiyeti ve değeri nedeniyle çağlar boyu farklı isimlerle tanınmıştır.¹ Kâbe'nin kübik şekli mâbedin *Kâbe* ismine yansımış olmakla beraber, bilinen diğer isimleri, mâbedin bazı özellik ve faziletleriyle ilgili görünmektedir. Kaynaklarda yer alan nakillerde İslâm Kâbe'sinin kâinatın varoluşundan önce yaratıldığı dolayısıyla insanlık tarihinden daha önce var olduğu rivayet edilmektedir.² Kadim Kâbe'ye ev sahipliği yapan Mekke şehrinin topraklarında tarih boyunca pek çok kavim yaşamıştır. Bu kavimler, Mekke'nin dağları ve vadilerine yerleşmişler, topraklarının kutsallığından şeref kazanmışlardır. Dolayısıyla bu uzun zaman zarfında Kâbe ve Mekke'nin kutsallığına dair pek çok ismi olmuştur. Bir yerin özellikleri, büyüklüğü, şerefi ve şöhreti o yerin isim adedini artırarak o yeri isim zenginliği kılabilir. Kâbe için kullanılan bazı isimler Mekke ve Medine'nin de isimleri olarak kullanılmıştır.

1. Kâbe

Kâbe (كعبة) kelimesi, Arapça k-a-b (كعب) kök harflerinden türemiştir.³

* Bu makale 2023 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Şenay Özgür Yıldız danışmanlığında tamamlanan *İslâm'ın İlk Üç Asrında Kâbe Tarihi* başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is based on the doctoral dissertation titled "İslam'ın İlk Üç Asrında Kâbe Tarihi", completed under the supervision of Prof. Dr. Şenay Özgür Yıldız at Dokuz Eylül University Institute of Social Sciences in 2023.

¹ Abdülğani Zeytûni, *el-Kâbetü'l-Müşerrefe fi şî'ri'l-Câhiliye* (Amman: Mecelletü Mecmai'l- Lugati'l-Arabiyyeti'l-Ürdüni, 1999), 23/117. Erişim 14 Mart 2021. <https://arabic.jo/ojs/index.php/JJaa/article/view/384>.

² Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, nşr. Ruşdî es-Sâlih Mulaḥḥas (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1403/1983), 1/31. Bahse konu bir rivayette, Kâbe'nin dünya yaratılmadan 2.000 yıl önce yaratılmış sonra da ondan genişletilmek suretiyle dünyanın yaratıldığı kaydedilmektedir. Diğer bir rivayette ise göklerin ve yerin yaratılışından kırk yıl önce Kâbe'nin yaratılmış olduğu yer almaktadır. Konuyla ilgili benzer rivayetler için bk. Muhammed b. İshâk el-Ḥavârizmî, *İsâretu'l-terğîb ve'l-teşvîk ilâ'l-mesâcidi's-selâse ve'l-beyti'l-atîk*, nşr. Muştafâ Muhammed ez-Zehabi (Mektebetu Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1418), 75; Ebü 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muḥtalibî, *es-Sîre (Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî)*, nşr. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 3/95.

³ Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbu'l-luğa*, nşr. Muhammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru lḥyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 2001), "kab", 1/211; Ebü'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâr-u Sâdır), "kab", 1/718; Muhammed b. 'Abdurrezzâk ez-Zebidî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Dâru'l-Fikr,1424), "kab", 4/151.

*Yükseklik, kabarıklık, çıkıntı, dört köşeli olma, dörtgen, daire ve küp şeklinde olma, müzeyyen ve renkli olma, kat kat katlanarak dürülme, şekli dörde katlanmış ve oda şeklinde somut/maddi/fiziki anlamların yanı sıra şan, şeref, şöhrat yücelik ve zafer gibi ulviyet ifade eden soyut anlamlara da sahiptir.*⁴ Ezherî ve Zebîdî, “Rabîa isimli bir şahsın ‘zü’l-kaâbât’ adıyla bir kâb’ı (evi) vardı, etrafında tavaf edilirdi.” rivayetini naklederek buna göre “kâbe”ye (كعبة) “dörtgen ev” ile “yükseltilmiş dörtgen/kare ev” anlamı vermişlerdir. İbn Manzûr, burada yer alan *ka’b* (كعب) kelimesinin çıkıntılı, kabarık, yüksek, dörtgen ve kübik yapıyı ifade ettiğini, odalar için *kâbe* (الكعبة) kelimesinin tercih edildiğini, yine aynı kökten gelen *kiâb* (كعاب) kelimesinin tavlada oynanan *zarın* ismi olduğunu ifade ederek kelimenin şekilsel özelliğini vurgulamaktadır.⁵ Bu özelliğe benzer bir yaklaşım *ka’b* kelimesinin kemik⁶ ile insanın çıkıntı ve kabarık uzuvları⁷ için fiziki anlamda kullanılmasıdır. Hamidullah, topuk kemiğinin çıkıntısı ve yüksekliği ile küp şeklinde dört duvarı olan yüksek bir oda⁸ anlamlarına dikkat çekerek yüksek ve kübik bir yapının *kâbe* (الكعبة) olduğunu ve mâbed anlamına geldiğini vurgulamaktadır.⁹ Hamidullah’ın işaret ettiği bir başka noktaya ise *ka’b* kelimesinin küp ve daire (yuvarlak) anlamlarıdır. Mekke’deki Kâbe’nin fiziki şeklinin küp ve daire (yuvarlak) anlamlarıyla uyumlu olduğuna Zebîdî’nin *Tâcu’l-arûs*’unu kaynak gösteren Hamidullah, bu mâbedin bir parçasının küp şeklinde, bir parçasının da (Hatîm) daire şeklinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁰

Ezrakî (ö. 250/864) bir rivayetinde Mekke’de yapılan evlerin Kâbe’ye tazim ve hürmet nedeniyle evlerin genellikle daire şeklinde yapıldığını ve

⁴ Ebû ‘Abdurrahmân el-Halîl b. Aḥmed el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, nşr. Mehdî el-Maḥzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâ’î (Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 1988), 1/207; Ezherî, *Tehzîbü’l-luġa*, 1/211; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/718; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 4/151-154; Ebû Zekeriyyâ Muḥyiddîn Yaḥyâ b. Şeref; en-Nevevî, *Tehzîbu’l-esmâ’ ve’l-luġât* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1996), 3/301.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/718-719.

⁶ Arapça’da topuk kemiği için *ka’b* (كعب) kelimesi kullanılır. Bu kelime Mâide Sûresi 6. âyette yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ezherî, *Tehzîbü’l-luġa*, 1/211; Nevevî, *Tehzîbu’l-esmâ’ ve’l-luġât*, 3/9; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/718; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 148.

⁷ Kurtubî (ö. 671/1273) Kâbe’nin bu ismi alma sebebini, çıkıntı, tümseklik ile açıklamıştır. Ayak bileği üzerindeki çıkıntı ve kadının sadrında bariz olan yükseklik için aynı kökten kullanılmış kelimelere dikkat çeker. Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *Tefsir-i Kurtubî (Câmiu’l-ahkâmi’l-Kur’ân)* (Kahire: Dâru’l-Küttübü Mısriyye, 1964), 6/324-325.

⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınları, 1991), 1/69.

⁹ Muhammed Hamidullah, “İslâm’da Hac”, çev. M. Akif Aydın, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984), 129.

¹⁰ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 154; Hamidullah, “İslâm’da Hac”, 129.

dörtgen ev yapımının tercih edilmediğini kaydetmektedir. Bu rivayetten, evlerin dörtgen yapılmaması kaidesinin uygulandığı, bu kaideyi dikkate almayanlar için cezaî müeyyidesi olduğu anlaşılmaktadır. Rivayette Humeyd b. Züheyr isimli bir şahsın söz konusu kuralı çiğnediği, yasağı bozup dörtgen bir ev yapan ilk kişi olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, yaptığının saygısızlık sayıldığı ve bu nedenle ölümle tehdit edildiği nakledilmektedir.¹¹ Bu olayla ilgili olarak kübik şeklin Kâbe'ye münhasır kılınarak özdeşleştiğini dolayısıyla ev nitelikli başka bir yapıya münasip görülmediğini söyleyebiliriz. Nitekim bu hususiyeti diğer tapınaklarda gözlemlememiz mümkündür. Câhiliye döneminde putperestliğin doğal sonucu olarak çok sayıda tapınak yapılmıştır. Tapınaklara genellikle *beyt* denilir, küp şeklinde olanlara da *kâbe* adı verilir.¹² Kâbe (Beytullah) benzeri yapılan put evleri de *kâbe*¹³ adıyla isimlendirilmiştir. Mekke'deki Kâbe'ye *Kâbetü'ş-Şâmiyye*¹⁴, Mekke ile Yemen arasında Mekke'den dört gecelik uzaklıkta el-Ablâ¹⁵ adı verilen yerde, diğer bir rivayette Mekke'den yedi gecelik mesafedeki Tebâle'de¹⁶ olduğu beyan edilen Zü'l-halasa¹⁷ putunun bulunduğu mâbede *Kâbetü'l-Yemâniyye* adı verilmiştir.¹⁸ Gatafân, Becîle, Has'am, Ezd, Hevâzin, Tâif ve Negrânlıların kâbeleri de önemli kâbeler olarak zikredilmektedir.¹⁹ İncelediğimiz kaynaklarda yer alan Negrân Kâbe'si (كعبة نجران)²⁰

¹¹ Ezraî, *Ahbâru Mekke*, 1/221.

¹² İbrâhim Sarıçam, "Hz. Muhammed'in Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam", *Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) Özel Sayısı* (Ankara: 2003), 28.

¹³ Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-büldân* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1995), 4/463; Cevâd 'Alî, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (el-Mektebetü'ş-şâmile, 1422/2001), 11/413.

¹⁴ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâil, el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-musnedu's-şâhîhu'l-muhtaşar*, nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsir (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Menâkibü'l-Ensâr", 21; Ebü'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. Aḥmed el-Has'amî es-Süheylî, *er-Ravd'ul-unf fi şerhi's-sireti'n-nebevîyye*, nşr. 'Umar 'Abdusselâm es-Selâmî (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâşi'l-'Arabî, 1421/2000), 1/224.

¹⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hâbib el-Bağdâdî, *el-Muḥabber*, nşr. Ilse Lichtenstadter (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 317.

¹⁶ Ömer Faruk Harman, "Zülhalese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/561.

¹⁷ Buhârî, *es-Şâhîh*, "Daavât", 19; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 2/383; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Usdu'l-gâbe fi ma'rifeti's-şâhabe*, nşr. Âdil Aḥmed er-Rufâ'î (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâşi'l-'Arabî, 1996), 7/502.

¹⁸ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 7/65; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 17/561.

¹⁹ Sadettin Ünal, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/14-21.

²⁰ Ebû 'Osmân 'Amr b. Baḥr b. Maḥbûb el-Câhîz el-Leyşî, *er-Resâil*, nşr. 'Alî Bû Melḥam (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002), 450; İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım 'Ubeydullâh b. 'Abdullâh, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1307/1889), 133; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/268.

ve Kâbetü Şeddâd (كعبة شداد/سنداد)²¹ örneklerinde olduğu gibi *kâbe* lafzının mâbed yapıları için kullanıldığını görüyoruz. Ancak bu kelimenin Kâbe'ye mahsus bir ism-i alem olarak ne zaman kullanıldığı hususu kaynaklarda çok açık değildir.²²

Mekke'deki mâbedin ismi olarak Kâbe kelimesi, Mâide Sûresi 95. ve 97. ayetlerinde iki defa geçmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla incelediğimiz kaynaklar genellikle, Kâbe'nin dörtgen ve küp ile yükseklik ve çıkıntı anlamlarını esas almışlardır.²³ Kanaatimizce Türkçe araştırmalarda da *kâbe* kelimesinin fiziki anlamlarına sıklıkla temas edilmiş ancak soyut anlamlarına yeterince dikkat çekilmemiştir.²⁴ Kâbe'nin şeklen yüksek ve küp şeklinde içi boş bir oda olması, kelimenin somut anlamlarıyla uygunluk arz etmektedir. Ancak sadece somut anlam verilmesi bu kelimeyi yeterli düzeyde açıklamaya yetmemektedir. Dikkatli bir okumayla *ka'b* kelimesinin soyut anlamının, kelimenin somut anlamını tamamlar nitelikte olduğunu fark ederiz. *Ka'b* kelimesi yüksek ve yüce olan şey için kullanılmaktadır. Bu kelime *a'lallahü ka'behü* ifadesinde *Allah şerefini yüceltisin*²⁵ şeklinde dua olarak yer almaktadır. *Ka'b-ı âli adam* ifadesi zafer ve şeref sahibi kişiyi tanımlamakta²⁶ işi büyüyen, şâni artan kimse için de *fülânun alâ ka'b* ifadesi kullanılarak o kişinin yüceliği ve şâni tarif edilmektedir.²⁷ Dolayısıyla Beytü'l-Harâm'a da yüksekliği, dörtgenliği yanı sıra şerefi sebebiyle

²¹ Cevâd 'Alî, *el-Mufaşşal*, 11/412.

²² Mustafa Sabri Küçükkaşçı, *Câhiliye'den Emevilerin Sonuna kadar Haremeyn* (İstanbul: Yıldız Yayıncılık, 2003), 39.

²³ Kâbe'nin kelime anlamında genellikle "dörtgen ve küp şekli" tercih edilmiştir. Bk. Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî el-Vâhidî en-Nisâbüri, *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecid*, nşr. Hey'et (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415/1994), 2/231; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'âyi'l-Kur'an*, nşr. 'Abdillâh b. 'Abdilmuhsin et-Turkî (Dâru Hicr, 1422/2001), 11/89; Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Başrî, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, nşr. es-Seyyid b. 'Abdimağşûd b. 'Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.), 2/69.

²⁴ Konu ile ilgili örnek bk. Eyüp Sabri Paşa, *Mir'ât-ı Mekke, Kâbe ve Mekke Tarihi*, sad. Osman Erdem (İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 2008), 25.

²⁵ "Ka'b" (كعب) kelimesi niyaz içermektedir. Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 1/211, 271; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/719; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 151; Ebü't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *Beşâ'iru zevî't-temyîz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*, nşr. Muhammed 'Alî en-Neccâr (Kâhire: el-Meclisu'l-A'lâ), 4/457; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşşerî, *Esâsu'l-belâğa*, nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419/1998), 2/138.

²⁶ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, nşr. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn (İttihâdu'l-Kuttâbi'l-'Arab, 1423/2002), 4/113; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/71.

²⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 1/211.

Kâbe denilmiştir.²⁸ Allah Kâbe'nin şerefini de yüceltmıştır.²⁹ *Kâb* kelimesindeki azâmet, şân, şeref ve zafer manâları Kâbe'nin kutsiyetine de işaret etmektedir. Mâbedin mimarî özelliği ve kutsiyeti onu *Kâbe* yapmış diyebiliriz. Kâbe'nin kutsiliğini gösteren bir husus da Kâbe kelimesinin kasemle kullanılmasıdır. Kasem, kendisine yemin edilen şeyin kıymet ve önemine işaret eder, ayrıca dinleyenlerin o şeye dikkatlerini çekmek de hedeflenir.³⁰ *Ve rabbi'l-Kâbe* (وربِّ الكعبة)³¹ ve *ve terabbi'l-Kâbe* (وتربِّ الكعبة)³² terkipleri ile Kâbe'nin Rabbi'ne yemin edilmektedir. Kâbe'ye yemin edilmesi onun kıymeti, yüceliği ve şânına işaret etmektedir.³³

Kâbe (الكعبة) kelimesi ile aynı kök harflerinden olan *Ka'b* (كعب) insan isimlerinde kullanılmıştır.³⁴ Câhiliye dönemi Arap kültüründe kendilerine kutsiyet, rubûbiyet ve ulûhiyet atfedilen putların isimlerine rağbet edildiği, *Abdu's-Şemş* ve *Abdu'l-Kâbe* isimlerinin verildiği bilinmektedir. Kaynaklarda, Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib'in oğullarından birinin isminin *Abdu'l-Kâbe*³⁵ olduğu ve çocukken vefat ettiği nakledilmiştir.³⁶

²⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 8/129.

²⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 4/151.

³⁰ Celal Kırca, "Aksâmü'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/290.

³¹ Buḥârî, *es-Sahîh*, "Eymân ve'n-Nüzûr", 3; Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, 10/198; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/225; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 5/457, Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi kureys ve aḥbâruhâ*, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Maṭba'atu'l-Medenî, 1381), 295; Aḥmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 4/281.

³² Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî el-Mekkî, *Aḥbâru Mekke fi kadîmi'd-dehri ve hadîsihi*, nşr. 'Abdumelik 'Abdullâh Dehîş (Beyrut: Dâru Ḥaḍar, 1414 h.), 1/352; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *Ṭabaḳât*, nşr. 'Alî Muhammed 'Omer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 3/40; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr, *el-Mufaşşal fi şina'ati'l-i-râb*, nşr. 'Alî bû-Mulaḥḥam (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993), 383; Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdi, *Ḳâmûsü'l-muḥîṭ ve'l-ḳabesü'l-vasîtu el-câmi* (Lübnan: Müesseseti'r-Risale, 2005), 2/284; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 412.

³³ Hz. Muhammed zamanında ve *Rabbi'l-Kâbe* (وربِّ الكعبة) yemininin kullanıldığı, Hz. Ebû Bekir'in de Hz. Muhammed'in vefatını teyit ve tekit ederken bu yemini kullandığı görülmektedir. Bk. Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muhammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, nşr. Heyet (Cem'iyetu'l-Meknez, 1431/2010), 1/198.

³⁴ Ebû'l-Munzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, *Cemheretu ensâbi'l-'Arab* (el-Mektebetü's-Şâmîle, ts.), 3.

³⁵ Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Ḥimyerî, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, nşr. Muştafâ es-Sakḳâ v.dğr. (Mısır: Mektebetu Muştafâ el-Bâbî'l-Ḥalebî, 1375/1955), 1/109; İbn Sa'd, 1/75; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve şilatu târiḫ* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 2/239.

³⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 4/1.

Mes'ûdî, Ebû Bekir'in de Câhiliye döneminde *Abdu'l-Kâbe*³⁷ olan adının Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber tarafından *Abdullah* olarak değiştirildiğini bildirmektedir.³⁸

Kâbe ve küp kelimeleriyle ses benzerliği bulunan İngilizce *cube* kelimesi dikkate değerdir. *Cube* sözcüğü sözlüklerde *altı eşit kareden oluşan katı cisim; bu veya benzeri bir şekilde şekillendirilmiş herhangi bir şeyin kütlesi; yiyeceği küçük küpler halinde doğramak* ile *mikâp, küp, altı satırlı cisim* anlamlarında kullanılmıştır.³⁹ İngilizceye Fransızca veya Yunanca *kubostan* ya da Latince'den geçtiği belirtilmiştir.⁴⁰ İtalyanca ve İspanyolca'da ses ve anlam benzerliği olan *casa* kelimesinin de *ev* ve *hane* anlamına geldiği kaydedilmiştir.⁴¹ Mezkûr kullanımlardan *cube* ve *kâbe* kelimelerinin küp şeklini ifade ettiği dolayısıyla her iki terimin de tapınaklar için kullanıldığı görülmektedir.⁴²

2. Kaynaklarda Kâbe'ye Verilen İsimler

Kaynaklarda Kâbe'nin birçok ismi yer almaktadır. Nevevî, bu hususa işaret ederek "Allah'ın, Resulullah'ın, Mekke ve Medine'nin isimlerinin çok olmasının örneğinde görüldüğü gibi, bir yerin isim sayısının çokluğu, o yerin fazilet, ehemmiyeti ve azametini gösterir." demektedir.⁴³ Araştırmamız sırasında tespit etmiş olduğumuz Kâbe'nin isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Bâsse (البَّاسَة), Nâsse (النَّاسَة), Bekke (بَكَّة), Beniyye (الْبَنِيَّة), Beyt (بيت), Beytullah (بيت الله), el-Beytü'l-Atîk (البيت العتيق), el-Beytü'l-Harâm (بيت الحرم), el-Beytü'l-Muharrem (بيت المحرم), el-Beytü'l-Ma'mûr (البيت المعمور), Durâh (صراح), Düvvâr (الدُّوَار), Devvâr (الدَّوَار), Hamsâ (الحمساء), el-Îlâl, Elel, Âl (الإلال), Kâdis (قادس), el-Karyetü'l-Kadîme (القرية القديمة), Katîn

³⁷ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma'ârif*, nşr. Şervet 'Ukkâşe (el-Hey'etu'l-Mişriyyetu'l-Âmme, 1413/1992), 167; Muhammed Cârullah b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Ali b. Zahîre, *el-Câmî 'u'l-la'tîf fi fazli Mekke ve ehlihâ ve binâ 'i'l-beyti 'ş-şerîf*, thk. Dr. Ali Umer (Kâhire: Mektebetü's-şekafeti'd-Dîniyye, 1423/2003), 209.

³⁸ Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Huseyn b. 'Alî el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, nşr. 'Abdullah İbrâhîm es-Sâvî (Kâhire: Dâru's-Sâvî), 247; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/101.

³⁹ John Bradbury Skyes, *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1981), 230; *Yeni Redhuse Lügati* (İngilizce-Türkçe) (İstanbul: Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, 1962), 237.

⁴⁰ Skyes, *Oxford Dictionary*, 230.

⁴¹ İtalyanca'da benzer telaffuza sahip *casa* kelimesinin ev, hane anlamına geldiği belirtilir. Aynı kelime İspanyolca'da aynı anlamda kullanılmaktadır. Erişim 09.10.2022 <https://www.dict.com/italyanca-turkce/casa>; Erişim 09.10.2022 <https://www.dict.com/ispanyolca-turkce/casa>.

⁴² İslâm'dan önce Câhiliye tapınaklarının dörtgen olduğu ve isimlerine 'kâbe' denildiğine dair ayrıntılı bilgi için bk. Hâlîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 1/207; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebevîyye*, 1/88; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/718.

⁴³ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ' ve'l-luġât*, 4/157.

(قطين), Kible (القبلة), el-Mescid-i Harâm (المسجد الحرام), Müzheb (المذهب), Nâzir (ناذر), Nâdir (نادر), Bâdir (بادر), Setrullah (ستراه), Sürratü'l-Arz (سرة الأرض), Zâtü'l-Vedâ (ذات الودع). Yukarıda zikrettiğimiz Kâbe'nin İslâm'dan önce kullanılan bazı isimleri İslâm'dan sonra da kullanılmaya devam etmiştir. Kâbe'nin Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan isimleri Câhiliye döneminde de mevcuttur. Dolayısıyla bu isimleri İslâm'dan önce veya sonra şeklinde ayırım yapmadan mâbedin kutsiyeti ve fiziki hususiyetleri yönüyle incelememiz gerekmektedir. Dinî, tarihî, coğrafî ve kültürel malûmâta hâiz bu isimleri çalışmamızda etraflıca araştırarak değerlendirmeye gayret ettik.

2.1. Bâsse (البَّاسَة), Nâsse (النَّاسَة)

Kâbe'ye atfedilen isimlerden birisi *Bâssedir* (البَّاسَة). Bu isim Câhiliye döneminde *defeden*, *uzaklaştırın*⁴⁴ anlamında kullanılmıştır. *Bâsse* hem Kâbe'nin hem de Mekke'nin isimlerindedir.⁴⁵ Ayrıca kaynaklarda *Bessâse* ve *Besâse* isimleri ile de anıldığı görülmektedir.⁴⁶ İncelemiş olduğumuz kaynaklarda bu ismin kullanılma sebebi şöyle açıklanmaktadır: “Kâbe'ye kötülük yapmak isteyen kimseyi Allah'ın yok eder ve insanlar zulüm ve gasp yaptıkları zaman Kâbe'den dışarı çıkarılır.”⁴⁷ Ezrakî⁴⁸ bu ismin tecelli ettiğini ifade ederek “Allah, Amâlîka ve Cürhümlüler zamanında da Kâbe'ye kötülük yapılmasına izin vermemiş, onları yok etmiştir.” şeklinde yorum getirmiştir. Eyüb Sabri Paşa ise Kâbe'nin bu mekânda günahları pâre pâre eyleyip hebâ eder olması nedeniyle *Besâse* ismi verildiğini kaydetmektedir.⁴⁹

Kâbe'nin ve Mekke'nin ortak isimlerinden bir başkası da *Nâsse* (النَّاسَة) isimidir. *Bâsse* (البَّاسَة) ismi ile *Nâsse* (النَّاسَة) isminin harf ve anlam benzerliği bulunmaktadır.⁵⁰ *Nâsse* (النَّاسَة) ismi, *ness* (نَس) - *yenüssü* (يَنْسُ) - *nessen* (نَسْنَا) fiilinden türemiş ve *uzaklaşma* anlamında kullanılmaktadır. Arapça'da pişirilen etin suyunun ve tadının şiddetli ateş nedeniyle gittiği ya da kaybolduğu bu fiille ifade edilmektedir. Şâhib b. Abbâd (ö. 385/995), *Muhît fi'l-luğa*'sında Mekke'deki suyun az olması, suyun gitmesi ve azalması nedeniyle *Nâsse* (النَّاسَة) isminin Mekke'ye verildiğini de kaydetmektedir.⁵¹ Tarihçi kimliğinin yanı sıra dil ve ensâb âlimi İbn Hişâm (ö. 218/833) ise Câhiliye döneminde Mekke mevkiinde zulmün kabul görmediğini, orada

⁴⁴ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 8/206.

⁴⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/89; Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/182.

⁴⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/281; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 6/27; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ' ve'l-luğât*, 3/332.

⁴⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/282.

⁴⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/88.

⁴⁹ Eyüb Sabri Paşa, *Mir'at-ı Mekke*, 27.

⁵⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/114.

⁵¹ Şâhib, *Muhît fi'l-luğa*, 8/251.

hiç kimsenin haddi aşmadığını, aştığı takdirde Mekke'nin onu kovduğunu zikretmektedir.⁵² Bu yüzden o yere *Nâsse* isminin verildiğini belirtmektedir. Kaynaklarda benzer anlamda *Nâse* veya *Nesâse* isimleri de kullanılmaktadır.⁵³ Eyüp Sabri Paşa Câhiliye devrinde, *Nâse* ismi ile Mekke'de rutubetin yok denecek kadar az olduğunu ifade etmek için kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca, bu ismin bu belde hududu içinde şâkilik yapan mülhidleri hudut dışına tard ve sürgün ettiği için verilen bir isim olduğunu, *Nâse* yerine *Nesâse*⁵⁴ ibaresinin de aynı anlamda kullanıldığını kaydetmektedir. *Bâsse* ve *Nâsse* isimlerini değerlendiren diğer bir tarihçi Taberî⁵⁵ (ö. 310/923) de mekânsal hususiyete işaret etmektedir. Taberî, bu ismin gereği olarak Mekke'nin kutsallığının bozulmasına izin verilmeyeceğini ifade etmektedir. Diğer taraftan *Bâsse* (الباسة) isminin Bekke (بكة) ismiyle irtibatlı olduğuna ve anlam yakınlığına dikkat çekmektedir.

2.2. Bekke (بكة)

Kâbe'ye verilen diğer bir isim *Bekke*'dir. Câhiliye devri Kâbe isimlerindedir. *Bekke* (بكة) ismi, bekke (بك), yebükkü (بيك) fiilinden türemiştir. Arapça sözlüklerde *vurdu*, *kırdı*, *parçaladı*, *boynunu kırdı*⁵⁶ anlamlarına gelmektedir. Ezrakî'nin bildirdiğine göre *Bekke*, şehir ismi söz konusu anlamlarla irtibatlı olarak *kibirli insanların boyunlarını eğdirmektedir*.⁵⁷ Fâkihî de (ö. 278/891-92 [?]) benzer bir anlamı ifade ederek, *orada yoldan sapan zorbarların boynunu kırdığı için kullanıldığını* belirtmektedir.⁵⁸ Kaynaklarda *Mekke'yi yok etmeye gelenleri yok eder*⁵⁹, *onların boynunu koparı*⁶⁰ anlamında yer alan *Bekke* isminin kullanımının çok eski olduğu kaydedilmektedir.⁶¹ Nitekim Âl-i İmrân Sûresinin 96. âyetinde⁶² bir kere geçen *Bekke* (بكة) isminin erken dönem kavramı olduğu ayetteki "evvele" ifadesinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kâbe'nin isimlerinde kronolojik olarak ilk kullanılan ismin *Bekke* olduğunu söyleyebiliriz.

İncelemiş olduğumuz kaynaklarda *Bekke*'nin anlamı hakkında iki gö-

⁵² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/114.

⁵³ Ebû Naşr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî, *Tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*, nşr. Ahmed 'Abdulğafûr 'Atfâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 3/983; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'at-ı Mekke*, 27.

⁵⁴ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'at-ı Mekke*, 27.

⁵⁵ Taberî, *Târîh*, 2/284.

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/491; Zebîdî, *Tâcu'l-ârus*, 27/ 80.

⁵⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/280.

⁵⁸ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 2/ 265; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 9/ 341.

⁵⁹ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 2/265; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 9/341.

⁶⁰ İbn Hişâm, *Sîretü'n-nebeviyye*, 1/114.

⁶¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/60.

⁶² Â-li İmrân 3/96.

rüş yer almaktadır.⁶³ İlk görüşe göre Bekke, Kâbe (Beytullah), etrafı Mekke'dir.⁶⁴ Ezrakî'ye⁶⁵ göre, *Bekke* Kâbe'nin yerinin adı, Mekke ise beldenin adıdır. Başka bir rivayetinde ise *Bekke* ismi ile Kâbe'ye işaret etmektedir.⁶⁶ Dünyanın her tarafından gelen kadın ve erkekler, Kâbe'de toplanır, tavafta bu ziyaretçilerin çokluğundan dolayı izdiham oluşur.⁶⁷ Bu kalabalık Kâbe'nin önünde sıkışıklık meydana getirdiği için Kâbe'ye *Bekke* adının verildiği nakledilmektedir.⁶⁸ İkinci görüşe göre Bekke ve Mekke aynı anlamdadır ve aynı yerin adıdır.⁶⁹ Bekke, iki dağın arasındır.⁷⁰ Mekke ovasına Bekke denilmektedir.⁷¹ “Bekke, Beyt'ten Mekke Ovası'na, Mekke ise Fe-c'den, Ten'im'e kadardır.” şeklinde de yorumlanmıştır.⁷² Harem hududunun tümünün Mekke'yi ifade ettiği, Bekke ve Mekke'nin insanların hac için toplandıkları yer olduğu belirtilmektedir.⁷³ Bekke ismi ile Mekke isminin aynı olduğu, Arapça gramerinde b (ب) ve mîm (م) harflerinin mahreç yakınlığı sebebiyle birbirinin yerine kullanıldığı kaydedilmiştir.⁷⁴ Bu düşünceye göre isimlerde sadece ses benzerliği vardır, Bekke ile Mekke'nin farkı yoktur. Kur'an-ı Kerim'de hem Mekke hem Bekke adlarının yer alması nedeniyle farklılıklar ve kapsadığı alanlar tartışılmıştır.⁷⁵

Bekke kelimesiyle benzer bir kelime olan “*Beke*”⁷⁶ kelimesi Mezmûrlar'da yer almaktadır.⁷⁷ *Beke Vadisi*'nin Mekke Vadisi olduğuna dâir kanaat

⁶³ Ebü't-Tîb Muhammed b. Aḥmed b. 'Alî el-Fâsî, *Şifâu'l-garâm bi aḥbâri'l-beledi'l-ḥarâm* (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 1/66.

⁶⁴ Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-kur'ân ve i'râbuhu*, nşr. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1408/1988), 1/445; Ebü'l-Beka Bahaeddin Muhammed b. Ahmed Ziyâiddin el-Mekki, *Târihu mekkete'l-müşerrefe ve'l-mescidi'l-haram ve'l-medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-Şerîf*. thk. Ala İbrâhîm Ezherî - Emin Nasr Ezherî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 37.

⁶⁵ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 280.

⁶⁶ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 282.

⁶⁷ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/285; Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' ed-Deylemî, *Me'âni'l-Kur'ân*, nşr. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. (Mısır: Dâru'l-Miṣriyye), 227.

⁶⁸ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 9/342; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/475; Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muḥîṭ*, 1/934; Süheylî, *Ravḍ'ul-unḥ*, 2/11.

⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/114; Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/281.

⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/491; Zebîdî, *Tâcu'l-ârus*, 27/ 80.

⁷¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/114.

⁷² Zerkeşî, *İ'lâmu's-sâcid*, 78.

⁷³ Taberî, *Târiḥ*, 6/23; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 9/342.

⁷⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/475.

⁷⁵ Küçükaşçı, *Haremeyn*, 16-18.

⁷⁶ <https://www.bible.com/ar/bible/compare/PSA.84.6>, Erişim 14.11.2022.

⁷⁷ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2016.) 84/5-7.

mevcuttur.⁷⁸ Lings'in verdiği bilgiye göre, Mezmûrlarda yer alan “Ne mübârektir senin beytinin sakinleri ki daima sana hamd ederler. Ne mübarektir o insan ki kuvveti sendendir. Beytine giden yollara gönül veren adam Beke vadisinden geçerken orayı pınara döndürür.”⁷⁹ ifadesindeki *Beke* sözcüğü aradan geçen asırlar içinde Bekke olmuştur. Bir dudak ünsüzünün diğeriyle yani “b” nin (ب) “m” (م) ile yer değiştirmesi nedeniyle, Arapça karşılığı Bekke olan Beke vadisi, Mekke vadisi olarak anılmaya başlamıştır.⁸⁰

Kanaatimizce, *Bekke* ismi yukarıda izâh ettiğimiz ve anlam yakınlığı olan Bâsse (الباسة) ve Nâsse (الناسة) isimleri gibi, mekânla ilgili hususiyeti özetlemektedir.

2.3. Beniyye (البنية)

Beniyye (البنية) Kâbe'nin İslâm'dan önceki isimlerinden biridir.⁸¹ Kâbe anlamına gelen *el-Beniyye*⁸² *bina* anlamında kullanılmıştır. Kâbe'yi Hz. İbrâhim bina ettiği için, *İbrâhim'in binası* da denilmektedir.⁸³ Câhiliye şiiirlerinde bu ismin örnekleri görülmektedir.⁸⁴ *Beniyye* bazı kaynaklarda⁸⁵ Mekke'nin ismi olarak da yer almaktadır. *Beniyye* (البنية)⁸⁶ isminin yanı sıra *Binye* (البنية)⁸⁷, *Büneyye* (البنية) ve *Bünye* (البنية)⁸⁸ isimleri de Kâbe için kullanılmıştır. Kaynaklarda *Beniyye'nin Rabbi*⁸⁹, *Binye'nin Rabbi*⁹⁰ şeklinde yemin ifadesi almaktadır. Kâbe, bina olunan en şerefli yapı olduğu için bu şerefli binaya *ve rabbi'l-Beniyye* (و ربّ البنية)⁹¹ *Beniyye'nin Rabbi-*

⁷⁸ Martin Lings, *Başlangıçtan Günümüze Mekke* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 14.

⁷⁹ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*, 84/6-7.

⁸⁰ Lings, *Mekke*, 14.

⁸¹ Fâsî, *Şifâu'l-garâm*, 1/174.

⁸² Hâlîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/382; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/ 84.

⁸³ Fâsî, *Şifâu'l-garâm*, 1/175.

⁸⁴ Ali eṣ-Şerefi, “Esmâü'l-Kâbe”, *Mevsuatu Mekkete'l-Mükerrerme ve'l-Medineti'l-Münevvere (Encyclopedia of Makkah al Mukarramah and al-Madinah al-Munawwarah)* (Londra: Müessesetu'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî (al-Furqan Islamic Heritage Foundation), 2007/1428), 2/466; Zeytûnî, *Şi'ri'l-Câhiliye*, 126.

⁸⁵ Hâbib el-Bağdâdî, *el-Muḥabber*, 155; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/502; Fâsî, *Şifâu'l-garâm*, 1/65.

⁸⁶ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî, *Muvaṭṭa'*, nşr. Muḥammed Muṣṭafâ el-'A'zamî (Ebû Ḍabî: Muessesetu Zâyid b. Sultân, 1425/2004), 551; Şâhib, *Muḥîṭ fi'l-luğa*, 473.

⁸⁷ Hâlîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/382.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/95.

⁸⁹ Fâkihî, *Aḥbâru Mekke*, 1/318; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 19/222; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/95; Vâkıdî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Omer b. Vâkıd el-Eslemî, *el-Meğâzî*, nşr. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-Alemî, 1409/1989), 1/125.

⁹⁰ Hâlîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/382; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 15/352.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/95; İbn Hişâm, *es-Siretu'n-nebeviyye*, 1/440.

*ne yemin olsun ki*⁹² denilerek yemin edilmekte, İslâm döneminde de bu yeminin kullanıldığı görülmektedir.

Sahâbeden Berâ b. Ma'rûr'un⁹³ kıblenin Beytü'l-Makdis olduğu süreçte, kendi kanaâtıyla kible olarak Kâbe'ye yöneldiğini beyan ettiği "Vallahi şu binayı (البنية) arkama almayacağım ve namazımı ona doğru kılacağım". dediği bina (Beniyye), Kâbe'dir.

2.4. Beyt (بيت), Beytullah (بيت الله)

Kâbe'nin başka bir ismi de *Beyt*'tir. *Beyt*'in (بيت) anlamı, evdir.⁹⁴ Kâbe'nin alem ismi olarak kullanılan *beyt* kelimesi nakillerde Kâbe tarihinin erken dönemlerinde görülmektedir.⁹⁵ Ezraî rivayetine göre *beyt* kâinattan önce yaratılmıştır⁹⁶ veya cennetten yeryüzüne indirilen Hz. Âdem tarafından yapılmıştır.⁹⁷ Taberî rivayetinde, Hz. Âdem'in yeryüzüne indirildiğinde, Allah'a yakararak kimseyi göremediğini, yaratıcıyı takdis edecek kimsenin olup olmadığını sorduğunda Allah tarafından, Hz. Âdem'e beyan edilen ifade şöyledir: "Yeryüzünde senin evladından bana hamd edecek kimseler yaratacağım. Mekke ovasında da mübarek kıldığım evimi *beyti* (ev/mâbed) insanlar asırlarca ziyaret edecek."⁹⁸ Bu rivayete göre *beyt* isminin Kâbe'nin kadîm tarihinde yer aldığı söylenebilir. Nitekim, *beyt* kelimesi Câhiliye dönemi edebiyatında görülmektedir. Câhiliye şiirlerinde İslâm'dan önceki Kâbe'ye işaret eden *beyt* ifadeleri mevcuttur.⁹⁹ Câhiliye döneminin Muallaka şairlerinden Zühayr b. Ebî Sülmâ'nın¹⁰⁰ *Mu'allaka*¹⁰¹ adlı eserinde "Kureyş ve Cürhüm kabilelerinden olan kimselerin yaptıkları ve çevresini tavaf ettikleri eve (Kâbe'ye) and içerim ki" betimlemesinde *beyt* yer almaktadır.¹⁰² Bununla birlikte Hanîf

⁹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/508.

⁹³ Ebü'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muḥammed el-Beğavî, *Mu'cemu's-sahâbe*, nşr. Muḥammed 'Avd el-Menkûş - İbrâhîm İsmâ'il el-Kâdî (Kuveyt: Mibretu'l-Âl ve'l-Aşhâb, 1432/2011), 1/247.

⁹⁴ Şerefi, "Esmâü'l-Kâbe", 2/467.

⁹⁵ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ' ve'l-luğât*, 3/40; Küçükaşçı, *Harameyn*, 83.

⁹⁶ Ezraî, *Aḥbâru Mekke*, 1/31.

⁹⁷ Ezraî, *Aḥbâru Mekke*, 1/36.

⁹⁸ Taberî, *Târîḥ*, 1/131.

⁹⁹ Zeytûnî, *Şi'ri'l-Câhiliye*, 122.

¹⁰⁰ Süleyman Tülücü, "Zühayr b. Ebü Sülmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/540.

¹⁰¹ Ebü Zeyd Muḥammed b. Ebî'l-Ḥattâb el-Kureşî, *Cemheretü eş'âri'l-'Arab*, nşr. 'Ali Muḥammed el-Bicâdî (Mısır: ts.), 161.

¹⁰² Yedi askı, *Muallakât-ı Seb'a*, çev. Şerafettin Yalıtıkaya (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2018), 102.

lakaplı Medineli şâir, Ebû Kays Sayfî b. Âmir (Eslet)'in¹⁰³ “*Kalkın Mekke dağları arasındaki bu evin etrafında dua edin ve sığının.*” beyitlerinde “*beyt*” kelimesinin İslâm'dan önce Kâbe için kullanıldığını gösteren örnekleri bulunmaktadır.¹⁰⁴ Yine İslâm öncesi dönemde, Ebrehe, Kâbe'yi yıkmaya geldiğinde Abdülmuttalib'in söylediği rivayet edilen “Ebrehe ve taraftarları burada bayram olmasın diye karar verdiler ve yer üzerindeki *Beytü'l-Harâm*'ı yıkmak istediklerinde.” sözlerinde de *beyt* kelimesi Kâbe'nin ismi olarak yer almaktadır.¹⁰⁵

Kurân-ı Kerîm'de *evvele beyt* (ilk ev/mâbed)¹⁰⁶ ifadesi ile ilk mescid Kâbe'ye değinilmektedir.¹⁰⁷ *Beyt*¹⁰⁸, *beytin rabbi*¹⁰⁹, *beytin yanında*¹¹⁰ şeklinde kullanımlar bu kelimenin âyetlerdeki örneklerindedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, Kâbe'yle ilgili olarak 15 kez yer alan “*beyt* (بيت)” kelimesi, âyetlerde müfred,¹¹¹ mârifeye,¹¹² zamire muzâf¹¹³ ve mevsûf¹¹⁴ olarak yer almaktadır.¹¹⁵ Bu kelimenin nekre olarak bulunduğu âyette¹¹⁶ yer alan “*beyt*'ten kasıt çatı ve duvarı olup içinde sâkini olmayan gerçek bir evdir.¹¹⁷ Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in temellerini yükselttiği ev el-Beytü'l-Atîk'tir.¹¹⁸ İlk defa Hz. Âdem ve sonrasındakilerin tavaf etmeleri¹¹⁹ ve hac için kurulmuş bu eve¹²⁰ ilk mescid anlamı verilmiştir.¹²¹ Âidiyeti sadece

¹⁰³ Asri Çubukçu, “Ebû Kays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/175.

¹⁰⁴ İbn Hişâm, *es-Sıretü'n-nebeviyye*, 1/59; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/49.

¹⁰⁵ Necmeddin İbn Fehd, *İthâfû'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ*, nşr. Fehîm M. Şeltût (Kahire: 1983), 1/32.

¹⁰⁶ Âl-i İmran 3/96.

¹⁰⁷ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, nşr. 'Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut: 1423/2002), 182.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/125; Âl-i İmran 3/96.

¹⁰⁹ Kureş 106/3.

¹¹⁰ el-Enfâl 8/35.

¹¹¹ Âl-i İmrân 3/96.

¹¹² el-Bakara 2/125.

¹¹³ el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26, İbrâhim 14/37.

¹¹⁴ el-Maide 5/2 ve 97; İbrâhim 14/37; el-Hac 22/29, 33.

¹¹⁵ Mahmud b. Ahmed Devserî, *el-Ka'betü'l-müşerrefe: ta'rifuha, esmauha, binauha, fezailuha, hasaisuha, ahkamuha* (Demmam: Dâr-u İbnü'l-Cevzi, 1434/2013), 18.

¹¹⁶ Âl-i İmrân 3/96.

¹¹⁷ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-kadir el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Dimesşk: Dâr-u İbn Kesir, H1414), 2/90.

¹¹⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/56; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/32.

¹¹⁹ Ebü Bekr Muhammed b. İbrâhim İbnu'l-Munzir en-Nisâbüri, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. Sa'd b. Muhammed Sa'd (Medine: Dârü'l-Me'âşir, 1423/2002), 1/295.

¹²⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-kur'ân* 1/444.

¹²¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 1/291; Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 227.

Allah'a mahsus olduğu için *Beytullah* (بيت الله) (*Allah'ın evi*) terkibi kullanılmıştır.¹²²

2.5. el-Beytü'l-Atîk (البيت العتيق)

Kâbe'nin diğer bir ismi *el-Beytü'l-atîk* (البيت العتيق) Kur'ân-ı Kerîm'de¹²³ yer almaktadır. *el-Beytü'l-atîk* terkibi ile anılan Kâbe, dünyadan önce yaratıldığı kabulüyle kadîm sayılmaktadır.¹²⁴ *Atîk* (عتيق) kelimesi *el-Beytin* sıfatıdır. Bu kelime sözlükte *değerli, güzel, soylu, hür, şerefli, eski* anlamlarında kullanılmıştır.¹²⁵

Hasan-ı Basrî'den gelen rivayette Kâbe'nin yeryüzünde kurulan mâbetlerin en eskisi olduğu belirtilmektedir.¹²⁶ Şerefi ve yüksek itibarı sebebiyle *el-Beytü'l-Atîk* diye anıldığı, yine şerefi sebebiyle Nûh tufanı zamanında yerden kaldırıldığı için *atîk* adının verildiği kaydedilmektedir.¹²⁷

Bazı kaynaklarda *el-Beytü'l-Atîk* isminin Kâbe'ye verilmesi hakkında şu ifadelere yer verilmiştir: “Aziz ve Celil olan Allah nezdinde Kâbe kibirli ve zorba insana tahsis edilmemiş, hiçbir şahsa sahibiyeti verilmemiştir. Falanın evidir denilemez. O, sadece aziz ve celil Allah'a nispet edilir, ona kimse sahip olmadığı için “atîk” adı verilmiştir.”¹²⁸ Ayrıca *atîk* kelimesi “eski” anlamında değil, “mülk edinilemez” manasında kullanılmıştır.¹²⁹ Kâbe tarihinin derinliği, mâbedi antik değere sahip kılış olmalıdır.¹³⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim'in insanları “*Ey insanlar! Beytü'l-Atîk'i ziyaret etmek sizlere farz kılındı, Rabbinizin davetine icabet edin.*”¹³¹ sözleriyle hacca davet ettiği kaydedilmiştir. Bu âyette Kâbe için ‘el-Beytü'l-atîk’ ifadesi yer almaktadır.¹³²

¹²² Ahmed b. Muhammed el-Esedî el-Mekkî, *İhbâru'l-kirâm bi-ahbâri'l-mescidi'l-harâm*, İzmir Milli kütüphanesi, 357/8, vr. 1b.

¹²³ el-Hac 22/29-33.

¹²⁴ Taberî, *Târîh*, 1/49.

¹²⁵ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 1/143; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/34; Firûzâbâdî, *Şâmüsü'l-muhtâ*, 907; Zebidî, *Tâcu'l-'arûs*, 107.

¹²⁶ Ebû Sa'îd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî, *Feđâ'ilu Mekke ve's-sekenu fihâ*, nşr. Sâmî Mekkî el-Ânî (Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, ts.), 15; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/236.

¹²⁷ Halîl b. Aşmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 1/146; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 1/202; Zebidî, *Tâcu'l-'arûs*, 13/314.

¹²⁸ Ezrakî, *Aşhbâru Mekke*, 1/281

¹²⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-luğa*, nşr. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987), 1/402.

¹³⁰ A. J. Wensinck - J. Jomier, “Ka'ba”, *The Encyclopaedia of Islam*, ed. E. Van Donzel - B. Lewis - Ch. Pellat (Leiden: 1978), 4/321-322.

¹³¹ el-Hac 22/29.

¹³² Ezrakî, *Aşhbâru Mekke*, 1/67.

2.6. el-Beytü'l-Harâm (البيت الحرام)

Kâbe'nin bir ismi *el-Beytü'l-Harâm*'dır (البيت الحرام).¹³³ *el-Beytü'l-Harâm* terkiibinde yer alan *Harâm* ismi ise varlıklar için kutsiyeti ifade etmektedir. Kâbe kendi civarında bulunan mıntıkayı kutsal topraklar haline getirmiştir.¹³⁴ Şehrin etrafında taşlar ile işaret edilmiş bu mukaddes mıntıkaya *Harâm* denir. Bu bölgede bulunan herkese bu yerin kutsiyeti gereği, ilâhî sulh ve masuniyet hâkimdir.¹³⁵ Dolayısıyla hem Mekke hem mescid hem de Kâbe *Harâm* sıfatına sahiptir.¹³⁶

el-Beytü'l-Harâm, Kâbe'nin ismi olarak Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette yer almaktadır.¹³⁷ Âyetlerde adı geçen *haram ev* namaz ibadeti için kıbledir. Tavafın ifasıyla gerçekleştirilen hac ve umre ibadetinin de merkezidir.¹³⁸ Bu ibadetlerin yapıldığı mekânda mubah olan bazı eylemler yasak sayıldığı için buraya *hürmete layık ev* anlamında *el-Beytü'l-Harâm*¹³⁹ ismi kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm ayrıca “*Oraya giren emniyette olur.*”¹⁴⁰ âyeti ile bölgenin dokunulmazlığına işaret etmektedir. Ayrıca bu âyet Mekke şehrinin savunmaya elverişli bir konumda olması şeklinde de yorumlanabilir. Burada sulh uygulaması yalnız insanlar için değil, hayvanlar ve bitkiler için de geçerlidir. “Mekke'nin otu biçilmez, ağaçları kesilmez, hayvanları korkutulmaz.” rivayetinde bildirildiği üzere zararlı ve tehlikeli olan birkaçı hariç hayvanlara dokunulmaz.¹⁴¹ Ev inşasında ve kuyumculukta kullanılan küçük izhir ağacı müstesna olmak üzere buradaki ağaçlar ve fidanlar kesilmez idi.¹⁴² İslâm'dan önce var olan uygulamalar, İslâm'ın da şîârî¹⁴³ olup bugün hâlâ muteberdir.

Rivayetlere göre el-Beytü'l-Harâm'ın kutsallığı yaratılışla başlamakta-

¹³³ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 1/211; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/ 718. Zebidî, *Tâcu'l-'arûs*, 2/375.

¹³⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 2/244.

¹³⁵ Robert Bertram Serjeant, “Haram and Hawtah”, *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircae Eliade (New York: MacMillan, 1987) 6/196-198.

¹³⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 2/244.

¹³⁷ el-Mâide 5/2, 97.

¹³⁸ Muqâtil b. Suleymân, *Tefsîr*, 1/148, 172; Ebü'l-Hasen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nîsâbüri (el Vâhidî), *et-Tefsîru'l-basîṭ* (1430), 524.

¹³⁹ el-Vâhidî, *el-Basîṭ*, 126.

¹⁴⁰ Âl-i İmrân 3/97.

¹⁴¹ Belâzürî, Aḥmed b. Yahyâ b. Câbir, *Fütûhu'l-büldân* (Beirut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 51.

¹⁴² Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 2/121; Buḥârî, “Büyu”, 28

¹⁴³ Buḥârî, “Cezau's-Sayd”, 10, (No. 112); Wensinck-Jomier, “Ka'ba”, 4/322.

dır.¹⁴⁴ Yâkût¹⁴⁵, *haram* hakkında coğrafya sözlüğü *Mu'cem*'inde şöyle demektedir: “Kim oraya (Mekke harâmına) girerse emniyettedir. Kim başka bir yerde bir saldırıda bulunur ve sonra oraya sığınır, oraya girdiğinde güvendedir ve cezalar kendisine oradan ayrıldığında tatbik edilir”. Hz. Peygamber, bu hususa “Mekke Haremdir, Ahşebeyn isminde iki dağ arası da bu bölgeye dahil olup benden önce ve benden sonrakilere burada kan dökmek helal değildir.” sözleriyle dikkat çekmektedir.¹⁴⁶ Kısaca *muazzam ve mukaddes ev* diyebileceğimiz *el-Beytü'l-Harâm*'ın dokunulmazlığını belirleyen Allah'tır. Allah bölgeyi tazim etmiş ve orada avlanmayı, ağaç kesmeyi ve kötülük yapılmasını haram kılmıştır.¹⁴⁷

Haram yer olarak bilhassa Kâbe bir iltica yeridir, burada silah taşımak yasaktır ayrıca buraya iltica eden herkes emniyettedir. Kâbe'de emniyet göstergesi sayılabilecek, mültecilerin tutundukları yerler bulunurdu.¹⁴⁸ Kâbe, sahip olduğu bu dokunulmazlığı sebebiyle de *el-Beytü'l-Harâm* ismini almıştır.¹⁴⁹

2.7. el-Beytü'l-Muharrem (البيت المحرم)

el-Beytü'l-Muharrem, (البيت المحرم) Kâbe'nin Kur'ân-ı Kerîm'de: “Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin Beytü'l-Muharrem'inin yanında (kutsal evinin yanında) tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar. İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinsinler.”¹⁵⁰ âyetinde adı geçen bir isimdir. Bu isim *Allah'ın evi*'nin kutsallığına vurgu yaparak *hürmete layık/saygın ev* anlamında kullanılmıştır.

Kâbe'nin *Beytü'l-Muharrem* (بيتك المحرم - senin hürmet gören evin) ismi ile Kâbe'nin isimleri içerisinde bir önceki maddede değindiğimiz *el-Beytü'l-Harâm* (البيت المحرم) ile anlam itibariyle birbirine yakındır. Bu iki ismin mahiyetinden Kâbe mıntokasında saldırının yasaklandığı, bölgede sulha aykırı eylemin yapılamayacağı ve mâbedin etrafının kutsal bir alan olduğu, buraya gelen kişilerin emniyet içerisinde yaşayabileceği anlaşılmaktadır.¹⁵¹ Zira *Beytike'l-Muharrem* ifadesinin geçtiği “Ben zürriyetimden bir kısmı-

¹⁴⁴ Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muḥammed el-Cezerî İbnü'l-Eşîr, *el-Kâmil fî'l-târîḥ*, nşr. 'Umar 'Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1997), 1/35. Rivayette şöyle bildirilmiştir: Allah, Ademe şöyle hitap etti: “Ey Âdem! Arşımın hizasında benim bir harem yerim vardır. Sen oraya git, benim için orada bir ibadethane yap.”

¹⁴⁵ Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 5/183.

¹⁴⁶ Belâzürî, *Fütûḥu'l-büldân*, 51.

¹⁴⁷ el-Esedî, *İhbâru'l-Kirâm*, İzmir Milli kütüphanesi, 357/8, vr. 2b.

¹⁴⁸ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 111; Wensinck - Jomier, “Ka'ba”, 4/321.

¹⁴⁹ Wensinck-Jomier, “Ka'ba”, 4/317-322.

¹⁵⁰ İbrâhim 14/37.

¹⁵¹ Riyad b. Hasan el-Havvâm, *Esmâü'l-kâbeti'l-müşerrefe* (Mekke: Mekketü'l-Mekkiyye, 2008), 20.

ni, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim.”¹⁵² âyetinin bağlamında Hz. İbrâhim, Hz. Hacer ve Hz. İsmâil yer almaktadır.¹⁵³ Mezkûr âyetlerin sıralamasında Hz. İbrâhim’in önce güvenlik için dua ettiği daha sonra ailesini emniyetli bir mekân olan *Beytü’l-Muharrem’e* (بَيْتِ الْمُحَرَّمِ) yerleştirdiğini görüyoruz. Bu minvâlde Hz. İbrâhim’in duâsındaki *güvenilir ve yaşanabilir iskân mahalli* talebinin makbûl olduğu gerçeğini de zikretmemiz gerekir. Zira, Kureyş Sûresinde Hz. İbrâhim’in ailesini iskân ettiği bu kadîm yerden Kureyş kabilesinin açlık ve korkudan emîn olarak yerleştiği yaşam alanı olarak bahsedilmektedir. Sûrede, Kureyş’in sahip olduğu bu imkandan dolayı da *Kâbe’nin Rabbi’ne* ibadet etmeleri emredilmiştir.¹⁵⁴ Netice olarak Kâbe’nin *Beytü’l-Muharrem* (البيت المحرم) *hürmete layık/saygın ev* ismi, bizâtihi güvenli bir şehrin, güvenli bir mâbedini tavsîf etmektedir.

2.8. el-Beytü’l-Ma’mûr (البيت المعمور), Durah (صراح)

Beytü’l-Ma’mûr (البيت المعمور) ifadesi Kâbe’nin Kur’ân-ı Kerîm’de *Beyt-i ma’mûra*, *andolsun ki* âyetinde adı geçen bir isimdir.¹⁵⁵ Kâbe’yi tanımlayan “ma’mûr” kelimesi ile “gelen gideni çok olan, ziyaretçileriyle şenlenen ve bakımlı olan yer” kastedilmektedir. Allah’ın Kâbe’yi her gün, belirli sayıda ziyaretçi ile mâmur kıldığı, insanların sayısı bundan eksikse meleklerle tamamladığı anlatılmaktadır.¹⁵⁶

“Allah (cc), Hz. Âdem’i Cennet’ten çıkarıp yeryüzüne indirince: “Ey Âdem! Gökteki beytimin hizasında yerde benim için bir beyt yapın ve sen ve çocukların orada ibadet edin!” emri verdiği buna binâen Kâbe’nin yapıldığı rivayet edilmektedir.¹⁵⁷ Yeryüzündeki Kâbe’nin, gökteki beytin hizasında onun izdüşümü olduğu kabul görmüştür.¹⁵⁸ Rivayetlerde Kâbe’nin yer ehli ve gök ehli için ayrı tasarımlarının olduğu anlatılmaktadır. *el-Beytü’l-Ma’mûr*’un gökyüzünde bulunan evin/mâbedin adı olduğu¹⁵⁹ ve gökyüzünde farklı katmanlarda bulunduğu rivayet edilmiştir.¹⁶⁰ *Beytü’d-Dürâh*

¹⁵² İbrâhim 14/37.

¹⁵³ Buḥârî, “Ehadisü’l-Enbiya”, 9; Ṭaberî, *Târîh*, 1/154.

¹⁵⁴ Kureyş 106/1-4.

¹⁵⁵ Tûr 52/4; Ebû Sa’îd ‘Abdullâh b. ‘Omer el-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru’l-tenzil ve esrâru’l-te’vil* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 5/152.

¹⁵⁶ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 7/266; Abdurrahman Küçük, “Beytü’l-Ma’mûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1992), 6/94.

¹⁵⁷ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/40; Celâlu’d-Dîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *ed-Durru’l-menşûr* (Beyrut: ts.), 1/314.

¹⁵⁸ Ṭaberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/563.

¹⁵⁹ Ezherî, *Tehzîbü’l-luġa*, 4/122; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 2/527.

¹⁶⁰ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/35; Süheylî, *Ravd’ul-unf*, 3/454.

(صراح)¹⁶¹, *Surah (صراح)*¹⁶² veya *Beytü'l-Ma'mûr* (البيت المعمور) isimleriyle marûf bu mekânın binlerce melek tarafından tavaf edildiği bildirilir.¹⁶³ Nakillerde “Beytü'l-Ma'mûr adı verilen mekânda melekler Allah'ı takdîs ve tesbih ettikten sonra kıyamete kadar oraya dönmezler.” denilmektedir.¹⁶⁴ Benzer nakillerde, Allah'ın melekleri görevlendirdiği, gökteki *Beytü'l-Ma'mûr* adlı mekânın benzerini yeryüzünde yapmalarını istediği, meleklerin yeryüzünde *Beytullahı* tamamlayınca burayı tavaf etmelerinin emredildiği yer almaktadır.¹⁶⁵ Yine rivayetlere göre yer ile gök arasında, on beş beyt ve her beytin de bir haremi bulunmaktadır. Her bir beyt diğerinin üstünde olup biri düşerse diğerinin üzerine düşecektir.¹⁶⁶ Mezkûr rivayetler ile yeryüzünde *Beytullah* ile gökyüzünde *Beytü'l-Ma'mûr*'un birbiriyle irtibatlı olduğu dile getirilmiştir.¹⁶⁷ Bu konuda farklı bir yorum da bulunmaktadır. Buna göre Tûr Sûresi'nde yer alan *Beytü'l-Ma'mûr*¹⁶⁸ terkibi yeryüzü Kâbe'sidir.¹⁶⁹ Bu düşüncenin kaynağı “*Tûr'a, açık sahifeler üzerine yazılı kitaba, beyt-i ma'mûra, yükseltilmiş tavana, kaynayan denize andolsun ki rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek yoktur!*”¹⁷⁰ âyetindeki yemindir. Âyette yemin edilen Tûr Dağı'dır. Tûr'a atfedilen kitap, gök ve denizin duyu organlarıyla algılanabilir olması sebebiyle, *Beytü'l-Ma'mûr*'un da gökyüzü değil yeryüzü Kâbe'si olabileceği ifade edilmektedir.¹⁷¹ Burada *ma'mûr* kelimesi mecazî anlam taşımaktadır. Elmalılı'nın ifadesiyle bir yerin *ma'mûr* olması; üzerinde ikamet edilmesi ve ziyaretçilerinin çok olup güzel bakılmasıdır.¹⁷² Kâbe'yle ilgili *Ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temizle*.¹⁷³ âyetinde bildirildiği üzere Kâbe'ye çok kişi gelmektedir. Kanaatimizce Kâbe'nin *ma'mûr*

¹⁶¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/49; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/455; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 3/454.

¹⁶² Mu'kâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 4/143; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/8.

¹⁶³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/34, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü's-şuğrâ* (Kahire: Dâru't-Teşîl, 1433/2012), “Salât”, 1.

¹⁶⁴ Buḥârî, “Bed'ü'l-Halk”, 6; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebevîyye*, 1/407.

¹⁶⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/32.

¹⁶⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/36.

¹⁶⁷ Samer Akkach, *Cosmology and Architecture in Premodern Islam An Architectural Reading of Mystical Ideas* (New York: State University of New York Press, 2005), 185.

¹⁶⁸ et-Tûr 52/4.

¹⁶⁹ Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. 'Abdullâh b. 'Abdi'l-Muhsin et-Turkî (Dâru Hicr, 1418/1997), 1/378.

¹⁷⁰ et-Tûr 52/1-8.

¹⁷¹ Küçük, “Beytü'l-Ma'mûr”, 6/95.

¹⁷² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. Nusrettin Bolelli - Emin Işık - İsmâil Karaçam - Abdullah Yücel (İstanbul: Azim Dağıtım, 2020), 7/297.

¹⁷³ el-Hac, 22/26.

olması ibadet ve ziyaret maksadıyla gelenler için mâbedin imar edilerek dinamik kılınmasıyla ilişkilidir.

2.9. Düvvâr (الدُّوَار), Devvâr (الدَّوَار)

Devvâr (الدَّوَار) ve *Düvvâr* (الدُّوَار) Beytü'l-Harâm'ın isimlerindedir.¹⁷⁴ D-v-r (دور) kökünden gelen *devvâr* (الدَّوَار) *dolaşmak, dönmek, bir şeyin etrafında dönmek* anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁷⁵ Bu isim, Câhiliye dönemi şiiirlerinde yer almaktadır.¹⁷⁶ Ayrıca Kâbe'nin etrafında dâire şeklinde dönülmesi nedeniyle verilmiştir. *Devvâr*'ın Kâbe ismi olarak kullanılmasının yanı sıra Arapların taptığı bir putun ismi olduğu ve bu putun etrafında dönenlerin olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁷ İbn Aşûr, Kâbe'ye tazimde bulunan İsmâiloğulları'nın Mekke'den uzaklaştıklarında, Kâbe civarından aldıkları taşı buldukları yere dikip, *Kâbe* ile kıyaslayıp *Kâbe de taştır* diyerek tapındıklarını kaydetmektedir. Onların buna *Düvvâr* adı verdiğini, onun etrafında tavaf ederek ve kurban keserek Allah'a yaklaştıklarını ifade etmektedir.¹⁷⁸

Kâbe'nin *Devvâr* ve *Düvvâr* isimlerinin, mâbedin fizikî şekli veya etrafında yapılan tavafın şekliyle ilişkilendirilerek verildiği belirtilmiştir. Kanaatimizce bu isim, dörtgen anlamına gelen “*kâ'b*”ın *küp* anlamı ile Kâbe'nin ilişkisi gibidir. Tavafta, mâbed etrafındaki dâirevî dönüş, mâbedin *Devvâr* ve *Düvvâr* ismi almasına sebep olabilir. Zira, dâra-yedûru (دَار، يَدُور) fiili, bir şeyin etrafında dönmeyi ifade etmektedir.¹⁷⁹ Bir kelimenin somut bir anlamının zaman içinde soyut bir anlam kazanması mümkündür. Ayrıca Kâbe binasının özel bir dekorasyona sahip olmayan ve dört duvardan müteşekkil görüntüsü mâbede ad olmuştur.

2.10. Hamsâ (الحمساء)

Hamsâ (الحمساء) ibaresi de Kâbe'nin isimleri arasında yer almaktadır.¹⁸⁰ Bu isim, ha-me-se (ح م س) kökünden türemiştir. *Cesaret, kuvvet ve güç* anlamlarına gelmektedir.¹⁸¹ Kâbe için kullanılan *Hamsâ* (الحمساء) kelimesi müfret müennes kalıpta kullanılmakta ve bazı Câhiliye şiiirlerinde yer

¹⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/298.

¹⁷⁵ el-Ĥalîl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/56; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/296.

¹⁷⁶ İmru'u'l-Kays b. Ĥucr b. el-Ĥârîs el-Kindî, *Dîvânu İmri'i'l-Kays*, nşr. 'Abdurrahmân el-Muşâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004), 60; Ĥalîl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/57. Cevherî, *Şihâh*, 2/661; Nevevî, *Mecmu' şerĥu'l-muhezzeb* (Dâru 'Âlemi'l-Kitâb, 1423/2003), 68.

¹⁷⁷ Ĥalîl b. Aĥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/56; Cevherî, *Şihâh*, 2/661

¹⁷⁸ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Taĥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984), 6/94.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/296.

¹⁸⁰ Şerefi, “Esmâü'l-Kâbe”, 465; Zeytûnî, *Şi'ri'l-Câhiliye* 127.

¹⁸¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, 4/206; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/56.

almaktadır.¹⁸² Kelimenin diğer anlamı renklerle alâkalıdır. Etin kavrulduğunda renginin değişmesi, kırmızıdan siyaha dönmesi bu isimle anılmıştır.¹⁸³ Burada *Hamsâ* kelimesinin renk içerikli anlamının Kâbe'deki Haceru'l-Esved'in rengi ile ilgili olabileceği düşünülmüş ve Haceru'l-Esved'in rengi de beyazdan siyaha veya kırmızıdan siyaha meylettiği için bu isimle anılmış olduğu kaydedilmiştir.¹⁸⁴ Ayrıca, Kâbe'nin *Hamsâ* (الحمساء) ismi ile aynı kökten gelen *hums* (الْحُمْس) kelimesinin ilgisi düşünülmüştür. “*Hums*” (الْحُمْس) kelimesinin çoğulu, (الْحُمْس) *ahmestir*. İslâm öncesi Câhiliye Arapları'nda, dinlerine aşırı bağlı, cesaret ve şecaâtleriyle temayüz etmiş bir kabilenin mensuplarına *Ahmesî* adı verilmiştir.¹⁸⁵ Ayrıca bu kelime, güç ve şiddet anlamına gelmektedir, İslâm'dan önce Mekke'de yaşayan Kureyş ve Huzâ'a kabilesinin lakabı olarak kullanılmıştır. Bu kabileler, sahip oldukları hac işlerinin idaresi ile ilgili imtiyazları sebebiyle, şiddet ve sertlikleriyle tanınıyordu. Bunlar *Hums* kabileleri olarak adlandırılıyordu.¹⁸⁶

2.11. İLÂL, Elel, ÂL (الإلال)

Kâbe'nin isimlerinden birisi *İlâl*'dir (الإلال). *Elel* ve *Âl* şeklinde de telaffuz edilmiştir. Kelime kökü itibariyle doğrudan Kâbe'yle ilişkisini görmediğimiz *İlâl* (الإلال) isminin Kâbe'nin adı olarak kullanıldığını ifade eden araştırmacılar delillerini Câhiliye şiirlerinden göstermektedir.¹⁸⁷ Bunlardan ilki: “*Kureyş'in haccettiğinin adına yemin ederim*”¹⁸⁸

(فَأُقْسِمُ بِالذِّي حَجَّتَ قَرَيْشٍ ... وموقف ذي الحجج إلى إلال) ve *İlâl'i ziyaret edenlerin vakfe yaptığı yerin adına*”¹⁸⁹ Bu dizede *İlâl*'e, Arafat, Cebelü'r-Rahme¹⁹⁰

¹⁸² Şâhib, *Muḥîṭ fi'l-luġa*, 203; Zeytûni, *Şi'ri'l-Câhiliye*, 127.

¹⁸³ Fîrûzâbâdi, *ûsû'l-muḥîṭ*, 1/539.

¹⁸⁴ Şerefi, “Esmâü'l-Kâbe”, 468; Zeytûni, *Şi'ri'l-Câhiliye*, 126.

¹⁸⁵ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/175; İbn Habîb, 178; Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, 4/206; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/56.

¹⁸⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/453.

¹⁸⁷ Muhammed b. El Hüseyin el-Mekkî, *Esmâü'l-ka'beti'l-müşerreffe* (İşraf: Ali Rıza Tevnisi), 14; Abdülkuddüs el-Ensârî, *Tarihu'l-mufasssal kâbetü'l-müşerreffe kable'l-İslâm* (Mektebetü's-Sahafî el Edebî, Mekke, 1419 h), 20; Zeytûni, *Şi'ri'l-Câhiliye*, 128; Şerefi, “Esmâü'l-Kâbe”, 466.

¹⁸⁸ İbn Habîb, *Muḥabber*, 319.

¹⁸⁹ İbn Habîb, *Muḥabber*, *Arap Kültürü*, çev. Âdem Apak - İsmâil Güler (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 228. “*Kureyş'in haccettiğinin adına yemin ederim ve İlâl'i ziyaret edenlerin vakfe yaptığı yerin adına*”

¹⁹⁰ “İlâl” ve “Âl” kullanımları için bazı rivayetler şöyledir: İbn Habîb'in (ö. 245/860) *Muḥabber* adlı eserinde kaydettiğine göre Araplar Arafat'ta vakfe yaptıktan sonra, güneş batmadan oradan ayrılıp Müzdelife'ye gelirlerdi. Kureyşliler Arafat ve Müzdelife de bulunmaz, Harem bölgesine saygı gösterirlerdi. Nakle göre Kusay, Harem bölgesini gösteren yeri işaretleyerek, Cebelü'r-Rahme dağı için *İlâl'i* kullanmıştır. Bk. İbn Habîb, *Muḥabber*, 319. Ayrıca Ezrakî'nin (ö. 250/864 [?]) *Aḥbâru Mekke*'sinde yer alan bir rivayette İbn Abbâs'ın Arafat'ı tarifi şöyledir:

ya da Beytullah anlamı verilmiştir.¹⁹¹ Diğer bir dizede de *Îlâl* ifadesi de yer almaktadır.

“(بِمُصْطَحَبَاتٍ مِنْ لَصَافٍ وَتَبْرَةٍ ... يَبْرُزْنَ إِلَّا سَيْرُهُنَّ التَّدَاغُفُ)”¹⁹² *Lisâf ve Sebralı arkadaşlarıyla bayanlar izdiham içinde yürüyerek Îlâl'i ziyaret ediyorlar.*¹⁹³ dizesinde yer alan *Îlâl* kelimesiyle Arafat'taki Âl Dağı, diğer ismiyle Cebelü'r-Rahme olduğuna değinilmektedir.¹⁹⁴ Arafat'ta birçok dağ bulunmaktadır. Bu dağlara *Rahmet dağları* veya *Îlâl* adı verilmiştir.¹⁹⁵ *Îlâlin el-Beytü'l-Harâm* anlamına geldiği de kaydedilmiştir.¹⁹⁶ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kâbe, namaz için yön ve hac için yer mekânıdır. Namazda kible oluşunun Kâbe'nin bir ismine dönüştüğü gibi hac mekânlarından Arafat'ın bir diğer ismi *Îlâlin* de Kâbe'ye isim olduğu anlaşılmaktadır.

2.12. Kâdis (قَادِس)

Kâbe'nin isimlerinden birisi de *Kâdis*'tir (قَادِس).¹⁹⁷ Temiz olmak ve günahlardan arındırmak anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁹⁸ *Kâdis* ismi Kuddûs ve mukaddes kelimeleriyle ilişkilidir. Bereket ve mübarek olmak anlamlarına gelen *Kuddûs* ismi, Allah'a nispet edilen zâfi-selbî (tenzîhî) isimler grubu içinde mütâlaa edilir ve “*izzet, şeref, hükümlerlik bakımından en yüce*” manasındaki *Âlî* ismiyle anlam yakınlığı içinde bulunmaktadır.¹⁹⁹

“Arafat'ın sınırları, Batn-ı Urane üzerinde yükselen dağdan Vasîk'e doğru uzanan Urene dağlarına ve bu dağların Arafat vadisiyle birleştiği yere kadar olan bölgedir. Hz. Peygamberin Arefe günü yatsıda vakfe yaptığı yer Neb'a, Nebîa veya Nâbit dağının dibindeki taşlar üzerindedir. *Âl* denilen dağa doğru bir çıkıntı oluşturur. *Âl* Dağı Taif yolunun solunda ve imamın vakfe yerinin sağında bulunur.” Bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/195.

¹⁹¹ Cevâd 'Alî, *el-Mufaşşal*, 12/6.

¹⁹² Ebû Umâme Ziyâd b. Mu'âviye en-Nâbiğâ ez-Zûbyânî, *Dîvân*, nşr. Muḥammed Ebû'l-Faql İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif), 36; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1/274; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/294; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/302; Süheylî, *Ravd'ul-unf*, 3/30; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 1/243.

¹⁹³ Ezrakî, *Mekke Tarihi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 516. “*Lisâf ve Sebralı arkadaşlarıyla bayanlar İzdiham içinde yürüyerek Beyt'i (Elel'i) ziyaret ediyorlar*”

¹⁹⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/194; Süheylî, *Ravd'ul-unf*, 3/194; İbn Keşîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 71; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 14/28.

¹⁹⁵ Ebû'l-Fidâ' İsmâ'il b. 'Alî, *Takvîmu'l-büldân* (Mektebetü's-Şekâfeti'd-Dîniyye, 1427), 83.

¹⁹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/243; Muhammed b. el-Hüseyn el-Mekkî, *Esmâü'l-kâbeti'l-müşerrefe*, 14. Erişim 18.01.2024 <https://www.noor-book.com/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8-1267-pdf>; Abdülkuddûs el-Ensârî, *Kâbetü'l-müşerrefe*, 20; Zeytûnî, *Şi'ri'l-Câhiliye*, 128; Şerefi, “Esmâü'l-Kâbe”, 466.

¹⁹⁷ Fâsî, *Şifâu'l-garâm*, 1/174.

¹⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/168; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 8/303.

¹⁹⁹ Bekir Topaloğlu, “Kuddûs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/314.

Kâdis, kaynaklarda hem Kâbe (Beytü'l-Harâm)²⁰⁰ hem de Mekke'nin ismi olarak yer almaktadır.²⁰¹ Kâbe'nin kutsallık, yücelik, temizlik, saflık ifade eden *Kâdis* ismiyle anılması günahlardan arındırması nedeniyle.²⁰² Mekke için kutsallığı için kullanılmıştır.²⁰³

Özetle ifade edersek, Kâbe'nin isimlerinden olan *Kâdis* veya *Harâm* kelimeleri bizâtihi kutsallığı yani ilâhî takdîs (mukaddes) ve tathîri (arınmışlığı) ifade etmektedir.²⁰⁴ Kâbe'nin her iki ismi, mübarek, mukaddes ve mutahhir anlamı taşıyan bizâtihi kutsal yani *Kuddûs*²⁰⁵ isminin tecellisidir diyebiliriz.

2.13. el-Karyetü'l-Kadîme (القرية القديمة)

Kâbe'nin isimlerinden biri *el-Karyetü'l-Kadîme*'dir (القرية القديمة).²⁰⁶ Eyüp Sabri Paşa bu ismin verilme sebebini kalabalık toplulukların toplanma yeri olması şeklinde beyan etmiştir.²⁰⁷ Bu isim Mekke'nin ismi olarak da nakledilmiştir.²⁰⁸ Kanaatimizce, *el-Karyetü'l-Kadîme* terkinin iki kelimesi ismi izâh eder niteliktedir. "*Tarihî Merkez*" anlamı verebileceğimiz "*el-Karyetü'l-Kadîme*"nin "*kadîme*" (القديمة) kelimesi buranın tarihinin uzun zamana dayandığını, yani kıdemini bildirmektedir. *Karye* (القرية) insanların toplanması ve toplandığı yer için kullanılmakta olup çoğulu *kurâdir* (قُرَى).²⁰⁹ "*Karye*" kelimesinin çoğul kullanımı Mekke'nin "*Ümm-ü'l-Kurâ*" (أم القرى)²¹⁰ isminde yer almaktadır.²¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de Mekke'yi tarif eden "*Ümm-ü'l-Kurâ*"²¹¹ şehirlerin merkezi ve Müslümanların kiblesi anlamında kullanılmıştır.²¹² Râzî (ö. 606/1210), Mekke'nin şehirlerin merkezi olmasını Kâbe'yle ilişkilendirmektedir.²¹³ Bize göre, *el-Karyetü'l-Kadîme* ile "*Ümm-ü'l-Kurâ*" birbirini tamamlamaktadır. Kâbe, Mekke'nin

²⁰⁰ Ebû 'Ubeyd 'Abdullâh b. Abdil'azîz el-Endelusî, *Mu'cemu me'sta'ceme min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdi* (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1403), 1/270.

²⁰¹ Fâsî, *Şifâu'l-garâm*, 1/65; İbn Zahîra, *el-Câmi'u'l-laîf*, 150.

²⁰² Devserî, *el-Ka'betü'l-müşerreffe*, 23.

²⁰³ Havvâm, *Esmâü'l-kâbete'l-müşerreffe*, 25.

²⁰⁴ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, 565; İbn Zahîra, *el-Câmi'u'l-laîf*, 150.

²⁰⁵ el-Hasr 59/23; el-Cuma 62/1; Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/73; Ezherî, *Teḥzîbü'l-luġa*, 8/304. Şâhib, *Muhtâ fi'l-luġa*, 5/284.

²⁰⁶ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/280.

²⁰⁷ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, 1/223.

²⁰⁸ Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 1/254.

²⁰⁹ Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/204; Ezherî, *Teḥzîbü'l-luġa*, 9/208.

²¹⁰ Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/203; Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 344; Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî, *Tefsîru 'Abdurrezzâk*, nşr. Maḥmûd Muḥammed 'Abduh (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419/1999), 2/213.

²¹¹ eş-Şûrâ 42/7.

²¹² 'İştâhrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 3; Vâhidî, *Basîṭ*, 283; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 1/255.

²¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/67.

merkezi; Mekke’de arzın merkezi ve başşehirî sıfatıyla kalabalıkları toplamaktadır. Kâbe’nin “*el-Karyetü'l-Kadîme*” ismini ibadet ve ticaret başkentiyebileceğimiz Mekke’nin *Tarihî Merkezi* olarak değerlendirebiliriz.

2. 14. Katîn (قَطِين)

Kâbe’nin bir diğer ismi *Katîn*’dir. *Katîn* (قَطِين), *devamlı oturmak, ikâmet etmek ve mukîm* anlamlarına gelmektedir. Genelde ev sâkinleri için kullanılan bu ismin özelde Mekke’de oturan Harem ehli²¹⁴ ve Mekke’de yaşayan Hums (الحُمس) ehli için kullanıldığı kaydedilmiştir.²¹⁵ Câhiliye döneminde hac ibadetinde Müzdelife’de vakfede bulunanların “Biz Beytulâh’ın (Katîni) sâkinleriyiz”. (حُنَّ قَطِينُ اللَّهِ)²¹⁶ dedikleri nakledilmiştir. *Katîn* isminin Kâbe anlamında kullanıldığı dize A’sâ, Meymûn b. Kays’ın *Divanü A’sâ’l-Kebîr*’inde görülmektedir.²¹⁷ *Katîn* isminin Kâbe’yi işaret ettiği bu şiirde Kureş’in haccı anlatılmaktadır.

2.15. Kible (القبلة)

Kâbe’nin diğer bir ismi olan *Kible* (القبلة) *dönülen, yönelinen yer* anlamına gelmekte mescitte mihrâbın yönüne işaret etmektedir.²¹⁸ *Kible*’nin İslâm öncesi Kâbe isimlerinden olduğu nakledilmiştir.²¹⁹ *Kible* isminin İslâm’dan önceye dayanan *Kâbe* anlamında kullanımı Câhiliye şiirlerinde görülmektedir.²²⁰ İbn Hişâm’ın *es-Sîretü’n-nebeviyye*’sinde Hz. Muhammed’in dedesi Abdülmuttalib Kâbe’yi yıkmak isteyen Ebrehe’ye karşı, Kâbe’nin kapısında “Ey Allah’ım! Şüphesiz kul kendi yükünü korur. O halde Kâbe’nin varlığını koru.” diyerek Allah’a dua ettiği kaydedilmekte ve kullandığı *kiblemiz* ifadesinin Kâbe anlamına geldiği rivayet edilmiştir.²²¹

²¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 13/343.

²¹⁵ Tirmizî, *Sünen*, “Hac”, 53; Ebü’l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî, *Mucmelu’l-luğa* (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, ts.), 1/498.

²¹⁶ Tirmizî, “Hac”, 53; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/525; Kurtubî, 2/428.

²¹⁷ A’sâ, Meymûn b. Kays, *Divanü A’sâ’l-kebîr*, thk: Muhammed Hüseyin (Kahire: Mektebetü’l-‘Edêb, 2009), 191.

²¹⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 4/66; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/305.

²¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 12/48.

²²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/213; Cevherî, *Şihâh*, 9/496; Ebü’l-Kâsım ‘Alî b. el-Hasen *Târîhu Dimeşk*, nşr. ‘Omer b. Garâme el-‘Amravî (Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 19/496; Abdülmuttalib b. Hâşim der. Hüseyin b. Haydar Mahbub el Hâşimî, *Divânü Abdülmuttalib b. Hâşim*, (ysz., 2009), 47; Süheylî, *Ravd’ul-Unf*, 2/243.

²²¹ Rivayetlerde yer alan bazı örnekler için bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/51. “Ey Allah’ım! Şüphesiz kul kendi yükünü korur. O halde beytinin varlığını koru. Onların haçları ve kuvvetleri senin kuvvet ve kudretine galip gelemeyecektir.” İbn Sad, *Tabakât*, 1/90; Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü’l-Tabakâti’l-kerim*, çev. Musa Kazım Yılmaz (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 1/80.

Kıblenin önce Beyt-i Makdis olduğu, Kâbe'nin hicretten on yedi ay sonra kible tayin edildiği bildirilmiştir.²²² Kur'ân-ı Kerim'de²²³ kıblenin Kâbe olduğu “*Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin...*” meâlinde bir ayetle aktarılmaktadır. Kâbe'nin tamamının kible sayıldığı, Hz. Peygamber'in kıblesinin Rukn-i Şâmî ile Mizâb arasında olduğu beyan edilmiştir.²²⁴

2.16. el-Mescidü'l-Harâm (المسجد الحرام)

Kâbe'nin diğer bir ismi *el-Mescidü'l-Harâm*'dır. *Mescid* ve *harâm* kelimelerinden oluşan “*Mescidü'l-Harâm*” terkihi ile Kâbe, Kâbe'nin etrafını saran boş alan²²⁵ veya Kâbe'nin bulunduğu sahadaki cami kastedilmektedir.²²⁶ *Mescidü'l-Harâm* geleneksel olarak Mekke'deki Kâbe'nin etrafındaki alan için İslâm öncesi bir isim olarak tanımlanmıştır.²²⁷ Kaynakların verdiği bilgiye göre Kâbe, Câhiliye döneminde *mescid*, *el-Harâm* ve *Mescid-i Harâm* ifadeleri ile tanımlanmaktadır.²²⁸ Bu dönemde *Mescid-i Harâm*'ın mescit kelimesi namaz mahalli değildir. Bu ifade ile Kâbe, Kâbe'yi kuşatan ve ibadet için kullanılan alan,²²⁹ Mekke veya Mekke harem kastedilmektedir.²³⁰ Câhiliye şiiirlerinde *el-Mescidi'l-Harâm* yer almaktadır.²³¹

Kâbe'yi ihâta eden tavaf mahalli ve etrafındaki mescid anlamında-

“Kişi kendi göçünü evini korur, Sen de göçünü kuru Allah'ım,
Onların haçı ve güçleri, Senin gücünü ve tedbirini mağlup etmesin, Allah'ım
Eğer sen onları kiblemizle baş başa bırakacak olursan, O senin bileceğin bir iştir
Allah'ım.”

²²² İbn İshâk, *Sîre*, 297-299; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/19.

²²³ el-Bakara 2/144.

²²⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/19; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 1/184, 185.

²²⁵ Havârizmî, *İsâretu'l-terğîb ve'l-teşvîk*, 287; Zerkeşî, *İ'lâmu's-sâcid*, 57.

²²⁶ A. J. Wensinck, “Mescid-i Harâm”, *The Encyclopaedia of Islam*, ed. E. Van Donzel - B. Lewis - Ch. Pellat (Leiden: 1978), 8/119.

²²⁷ Gerald R. Hawting, “Ka'ba”, *Encyclopedia of The Qur'an*, ed. Jane Dammen McAuliffe (Leiden: 2003), 3/80.

²²⁸ Zeytûnî, *Şi'ri'l-Câhiliye*, 125.

²²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve'l-tenvîr*, 2/29; el-Ensârî, *Kâbetü'l-müşerrefe*, 18.

²³⁰ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mescid-i Haram”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004) 29/273.

²³¹ Ebû Yezîd Kays b. el-Haîm, *ed-Dîvân* (el-Mektebetü'ş-Şâmîle, ts.), 12; Ebû Sa'îd 'Abdulmelik b. Karîb b. 'Alî b. Aşma', *el-Eşma'ıyyât*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir - 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1414/1993); Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/91.

ki *Mescid-i Harâm* ismi Kur'ân-ı Kerîm'de on beş kere geçmekte²³² ve Kâbe'den çok daha yaygın kullanılmaktadır.²³³ Mezkur bahisle ilgili olarak *İhbâru'l-kirâm bi-ahbâri'l-mescidi'l-harâm* adlı eserin müellifi Esedî (ö. 1066/1656) Kur'an'da geçen *Mescid-i Harâm* ifadelerinin bizâtihi Kâbe'ye işaret ettiğini zikretmektedir.²³⁴

2. 17. Müzheb (المذهب)

Kâbe'nin diğer bir ismi *Müzheb*'dir (المذهب). *Müzheb* altın suyuyla boyanmış anlamına gelen bu lafza²³⁵ Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)²³⁶ ve Zebîdî (ö. 1205/1791)²³⁷ lügatlerinde Kâbe'nin bir ismi olarak yer vermiştir. İncelemiş olduğumuz kaynaklarda İslâmî dönemde bu isme rastlamadığımızı söyleyebiliriz. “*Müzheb*”²³⁸ kelimesi, içinde geçtiği şiirde *Beytullâhi'l-Harâm* anlamına gelmektedir.²³⁹

2. 18. Nâzir (ناذر), Nâdir (نادر), Bâdir (بادر)

Kâbe için kullanılan bir başka isim de *Nâzir*'dir.²⁴⁰ Bu isim, Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke* isimli kitabının bir nüshasında *Nâzir* (ناذر)²⁴¹, diğer nüshasında *Bâdir* (بادر)²⁴² olarak yer almaktadır. Noktalama işaretlerinden kaynaklanabileceği düşünülen bu karışıklığın nassâhın imla hatası olabileceği düşünülmüştür.²⁴³ Diğer bir görüşe göre de yazım hatası olmayıp Kâbe'nin diğer bir ismi olduğu ifade edilmektedir.²⁴⁴ Kâbe'ye birtakım hediye ve adakların nezredilmesi sebebiyle *Nâzir*, madenden elde edilen altın ve gümüşün kıymetli parçası olduğu için *Nâdir* ismini aldığı belirtilmektedir. Ayrıca, *kıymeti, şekli ve eşsizliğinden* dolayı bu ismi aldığı belirtilmiştir.²⁴⁵

²³² el-Bakara 2/144, 149, 150, 191, 196, 217; el-Mâide 5/2; el-Enfâl 8/34; et-Tevbe 7/19-28; el-İsrâ 17/1; el-Hac 22/25; el-Fetih 48/25-27; el-Ensârî, *Kâbetü'l-müşerrefe*, 18.

²³³ el-Esedî, *İhbâru'l-Kirâm*, İzmir Milli kütüphanesi, 357/8, vr. 20b.

²³⁴ el-Esedî, *İhbâru'l-Kirâm*, İzmir Milli kütüphanesi, 357/8, vr. 20b.

²³⁵ Zeytûnî, *Şi'ri'l-Câhiliye*, 127.

²³⁶ Fîrûzâbâdî, *Ķâmüsü'l-muhît*, 86.

²³⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 2/450.

²³⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/105-2/166.

²³⁹ Muhammed b. el-Hüseyin el-Mekkî, *Esmâü'l-kâbeti'l-müşerrefe*, 11; Zeytûnî, *Şi'ri'l-Câhiliye*, 127; Şerefî, “Esmâü'l-Kâbe”, 469.

²⁴⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/280.

²⁴¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/280.

²⁴² Ebü'l-Velid Muhammed, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âşâr*, thk. İbn Dehîş (Mektebetü'l-Esedî, ysz, 2003), 393; Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb* (Kâhire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâigil Kavmiyye, 1423), 313.

²⁴³ Şerefî, “Esmâü'l-Kâbe”, 465.

²⁴⁴ Cevâd 'Alî, *el-Mufaşşal*, 7/7.

²⁴⁵ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânusu'l-basît fî tercemeti'l-kâmüsi'l-muhît* (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 3/2360-2362.

Arapların bazı günlerde Kâbe'ye gelmelerinin de bu ismi almasında etkili olabileceği vurgulanmıştır.²⁴⁶ Kureyş, Kâbe'yi pazartesi ve perşembe günleri açmakta ve dilediği kimseyi içeri almaktadır.²⁴⁷ Bu sebeple *Nâdir* ismiyle nâdiren gidilen ve girilen yer anlatılmak istenmiş olabilir.

Fâsî (ö. 832/1429)²⁴⁸, Ezrakî'nin *Nâzir* (ناذر) rivayetine binaen, *Nâdir* ismine dipnot düşerek, kendi kitabında *eşsizliği ve tekliği* nedeniyle *Nâdir* (ناذر) ismini nakletmiş ve bu ismin Mekke'nin ismi olduğunu da belirtmiştir. Bazı çalışmalarda ise *Nâzir*, *Nâdir* ve *Bâdir* isimlerinin birlikte ele alındığı görülmektedir.²⁴⁹

2. 19. Setrullah (سترالله)

Kâbe'ye verilen isimlerinden bir diğeri *Setrullah*'tır (سترالله). Bu terkip, *Allah'ın örtüsü* anlamına gelmektedir. Terkipte yer alan *örtü* (ستر), bir şeyin üstünün kapanması ve kaplanmasını ifade etmektedir.²⁵⁰ *Setrullah* ismi için Ebû Hayye en-Nümeyrî'nin (ö. 183/799) bir şiiri kaynak gösterilmiş²⁵¹ ancak bu ismin yaygın kullanılmadığı kaydedilmiştir.²⁵²

2. 20. Sürratü'l-Arz (سرة الأرض)

Kâbe için kullanılan isimlerden bir başkası da *yeryüzünün merkezi*²⁵³, *yeryüzünün göbeği*²⁵⁴ anlamına gelen *Sürratü'l-Arz*'dir (سرة الأرض). *Sürratü'l-Arz* terkihi kaynaklarda Yemen ile Şam arasındaki bölgenin adı olarak da belirtilmiştir.²⁵⁵ Nakillerde bu ifade, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan *Ümmü'l-Kura*²⁵⁶ ile aynı anlamda değerlendirilip içinde Kâbe'nin bulunduğu Mekke şehri için de kullanılmıştır.²⁵⁷

²⁴⁶ Havvâm, *Esmâü'l-kâbete'l müşerrife*, 26.

²⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1:123.

²⁴⁸ Fâsî, *Şifâu'l-garâm*, 1/65.

²⁴⁹ Şerefi, "Esmâü'l-Kâbe", 469.

²⁵⁰ Hâil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 7/236.

²⁵¹ Ebû Hayye en-Nümeyrî, *Şi'ru ebî hayye en-Nümeyrî*, nşr. Yahyâ el-Cebûri (Dimeşk: Vizâretu's-Şekâfe, 1975), 172.

²⁵² Muhammed b. el-Hüseyn el-Mekkî, *Esmâü'l-kâbete'l-müşerrife*, 14; Şerefi, "Esmâü'l-Kâbe", 2/467.

²⁵³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 4/463.

²⁵⁴ Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik Kuşeyri, *Letâ'ifu'l-işârât*, nşr. İbrâhim Besyûni (Mısır: ts.), 3/343; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/19.

²⁵⁵ Ebû Abdullâh Muḥammed b. Sa'd b. Menî', *Tabakât*, nşr. 'Alî Muḥammed 'Omer (Kahire: Mektebetü'l-Ḥancî, 1421/2001), 1/27; Ṭaberî, *et-Târîḥ*, 1/208; Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz b. Muḥammed b. Eyyüb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî, *Mesâlik ve'l-memâlik* (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), 1/86; İbn 'Asâkir, *Târîḥu Dimeşk*, 1/7.

²⁵⁶ eṣ-Şûrâ, 42/7.

²⁵⁷ Ḥasen el-Başrî, *Feḫâilu Mekke*, 19; Muḫâtîl b. Süleyman, *Tefsîru Muḫâtîl b. Süleyman*, 3/764; Hâil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/287; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İdrîs eṣ-Şâfi'î, *Tefsîru'l-İmâm eṣ-Şâfi'î*, nşr. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân (Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmuriyye, 1427/2006), 3/1240; Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/281.

*Sürratü'l-Arz*la zikredilen merkezîyet kavramının sadece İslâmîyet'te değil diğer dinlerde de var olduğunu ifade etmeliyiz. Dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin aslında mekân olarak diğer yerlerden farkı olmadığı ancak ulûhiyyetin bu yerde tecelli ettiği inancı ile söz konusu mekânın özel sayıldığı muhakkaktır. Kutsal yerler, bir toplumun dinî hayatının merkezi olan, insan hayatına yön veren ve anlam kazandıran yerlerdir. Kişinin dini ne olursa olsun insan tabiatı böyle yerlere ihtiyaç duymuştur.²⁵⁸ Küçükaşçı bu hususu: “Semavî dinlerde kutsal mekânların bulunduğu mahallerin dünyanın merkezi, bu merkezin üç kozmik alan yer, yer altı ve gökyüzü arasında bir irtibat yeri olduğu ve bu dünyanın yaratılışının bu merkezden başlayarak yayıldığı şeklinde bir anlayış bulunmaktadır.²⁵⁹ sözleriyle özetlemektedir. Dinler Tarihi araştırmacısı Taşpınar'ın ifadesiyle “Kozmogoni”²⁶⁰ dinlerin kutsal mekânlarına ait tüm inşalarda örnek alınan oluşumdur. İnşa edilen her yeni mabette, dünyanın yaratılışı bir anlamda bir kez daha tekrarlar. Aslında, kutsal mekânların her biri “evrenin merkezinde” bulunmaktadır.”²⁶¹ Bu düşünce sistemine göre merkez anlayışını (*axis mundi*) ifade eden *Sürratü'l-Arz*, birçok dinin kutsal mâbetleri için kullanılmaktadır. *Dünyanın Merkezine* (*axis mundi*) ulaşan kimse, aslî yurduna yeniden dönmenin mutluluğunu yaşar.²⁶² Kâbe de İslâm dünyasının dinî ve coğrafi merkezi kabul edilmiştir. Bu anlayışa göre dünya nasıl ki atmosferin ortasında ise Kâbe de Mescid-i Harâm'ın, Mescid-i Harâm, Harâm'ın, Harâm Hicaz'ın, Hicaz, İslâm ülkelerinin, İslâm ülkeleri dünyanın merkezindedir, bu sebeple haritalar Kâbe merkezli oluşturulmuştur.²⁶³ Bu merkez, dünyanın herhangi bir yerindeki Müslümanların günlük ibadetlerini yapmak için yöneldikleri kiblenin spesifik noktası olup Kurân-ı Kerîm'in emri nedeniyle ömürde en az bir kere hac yapma emrine uyan Müslümanların ulaşma hedefidir.²⁶⁴ Yukarıda anlatılan özellikler, Mekke'nin kıymetini artırmaktadır. Merkez kent Mekke, İslâm'dan önce, kıtalar arası bir merkez niteliğinde, metropolis konumundadır.

²⁵⁸ Ali Erbaş, “İslâm Dışı Dinlerde Hac”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2002), 98.

²⁵⁹ Mustafa Sabri Küçükaşçı, *Sanat ve İnanç*, haz. Banu Mahir - Halenur Katipoğlu (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanat Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2004), 1/92.

²⁶⁰ Kozmogoni, evrenin aslı, ortaya çıkışı ve gelişmesi üzerine bilim öncesi açıklamalar içeren ilim için kullanılan terimdir. Erişim: 5.03.2023 <https://islamansiklopedisi.org.tr/kozmogoni>.

²⁶¹ İsmâil Taşpınar, *Doğu Dinlerinde Hac İbadeti Hinduizm ve Budizm* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014), 12.

²⁶² Taşpınar, *Doğu Dinlerinde Hac*, 13.

²⁶³ Akkach, *Cosmology and Architecture*, 181.

²⁶⁴ Harry B. Partin, “Ka'bah”, *The Encyclopedia of Religion* (New York: The Macmillan Co, 1987), 8/225; Petersen, “Ka'ba”, 142; Gerald R. Hawting, “Ka'ba”, *Encyclopedia of The Qur'an* (Leiden, 2003), 3/75-80.

2. 21. Zâtü'l-Ved'a (ذَات الوُدْع)

Kâbe'nin, kaynaklarda yer alan bir diğer ismi *Zâtü'l-Ved'a*'dır (ذَات الوُدْع). *Zât* (ذَات) kelimesi, müennes sahiplik ifadesidir. *Ved'a* sahibini ifade etmektedir. *Ved'a* (وَدْع) kelimesi, deniz hayvanlarından çıkarılan küçük sedef, istiridye kabuğu,²⁶⁵ ziyinet,²⁶⁶ boncuk²⁶⁷ ve nazardan korunma maksatlı gibi boncuk türevi olarak tanımlanmaktadır.²⁶⁸ Kelimenin diğer anlamları put, Hz. Nûh'un gemisi, Kâbe ve Mekke olarak nakledilmektedir.²⁶⁹ Ezherî²⁷⁰ ve İbn Manzûr²⁷¹ *Zâtü'l-Ved'a* tabirine Mekke; Zebîdî²⁷² ve Fîrûzâbâdî²⁷³ ise Kâbe anlamı vermiştir. *Zâtü'l-Ved'a*" terkihiyle Kâbe'ye ait sedef, istiridye gibi boncukların olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Kâbe'ye değerli eşyaların hediye edildiği, hediye edilen eşyaların çeşit çeşit olduğu anlatılmaktadır. İslâm Sanatı ve Mimarîsi uzmanı Oleg Grabar (ö. 2011) Kâbe'ye bağışlanan eşyaların farklı türlerde olduğunu ve hediyelerin bir kısmının içerisinde değerli taşların bulunduğunu belirtmektedir.²⁷⁴ Grabar'ın dile getirdiği gibi yerin kutsallığı nedeniyle Kâbe'ye *ved'a* hibe edilmiş olabilir. Yukarıda zikredilen hibelerin mahiyetinden *ved'a*nın da para, ziyinet veya kıymetli bir eşya olabileceği akla gelmektedir. İbn Battûta *Seyahatnamesine* göre *ved'a*, para ve mübadele aracıdır.²⁷⁵ İbn Battûta (ö. 770/1368-69) Zi'betü'l-Mehel (Maldiv) adalarına yaptığı seyahat esnasında bu adaların meskûnlarının *ved'a* isimli para kullandıklarını, bunun altın gibi değerli olduğunu, her türlü alışverişin bu deniz kabuğuyla yapıldığını,²⁷⁶ Maldivli ve Sudanlıların da para biriminin bu deniz kabuğu olduğunu aktarmaktadır.²⁷⁷ Paranın tarihini incelediğimizde, deniz salyangozu kabuklarının para olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu kabukların Afrika'nın çoğu ülkesi ile Hint Okyanusu'nun çevrelediği

²⁶⁵ Halil b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/222; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/380.

²⁶⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, 3/196.

²⁶⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, 4/85.

²⁶⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 22/294.

²⁶⁹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, 3/388; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/387; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 22/295, 296; Fîrûzâbâdî, *Ķâmûsü'l-muḥîṭ*, 1/769; Cevâd 'Alî, *el-Mufaṣṣal*, 12/242.

²⁷⁰ Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, 3/388.

²⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/387; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 22/294.

²⁷² Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 22/295, 296.

²⁷³ Fîrûzâbâdî, *Ķâmûsü'l-muḥîṭ*, 1/769.

²⁷⁴ Oleg Grabar, *İslâm Sanatının Oluşumu*, çev. Nuran Yavuz (İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2018), 86.

²⁷⁵ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta*, 2/446.

²⁷⁶ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta*, 2/445, 447.

²⁷⁷ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta*, 2/445- 447; Ebü'l-'Abbâs Aḥmed b. 'Alî el-Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'şâ fi şinâ'ati'l-inşâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), 5/159.

ülkelerde tasarruf aracı olarak popüler olduğu bildirilmiştir.²⁷⁸ Deniz salyangozu kabuklarının Hindistan ve Çin'deki gibi Güneydoğu Asya'nın iç kesimlerinde parasal değere sahip olduğu ayrıca istiridye ve benzeri deniz hayvanlarının içerisinde oluşan küçük, yuvarlak, sert ve sedef renkli incilerin kıymeti dikkat çekmektedir.²⁷⁹ Bu değerli taş ve kabukların 15. yy.'da Afrika ile doğrudan ilişki kurmuş Portekizli denizciler ve tacirler tarafından da kullanıldığı belirtilmektedir. Yine 16. yy.'da Angola'da deniz kabuğu parasının kullanıldığı kaydedilmektedir.²⁸⁰ Para mahiyetinde olan bu boncukların daha önceki yüzyıllarda da muteber olması muhtemeldir ve bir vesileyle Kâbe'ye getirilmiş veya bırakılmış olabilir.

Câhiliye'de insanların Allah'tan başkasından isteme alışkanlıkları, tutum ve davranışları Kâbe ile ilişkilendirilerek yapılmıştır. Bu nedenle, ellerindeki bazı eşyaları Kâbe'ye asmışlardır.²⁸¹ Arapların, *Zâtü'l-Ved'a* adıyla Kâbe'ye yemin ettikleri de (بمينا ذات الودع) zikredilmektedir.²⁸² Rivayetler bir arada değerlendirildiğinde Arap inancında *ved'a*ya yer verildiği, bu taşların Kâbe'nin perdesine asıldığı, Kâbe'ye tevdi edilen deniz kabuğu, boncuk ya da putlar nedeniyle Kâbe'nin *Zâtü'l-Ved'a* ismiyle anıldığı anlaşılmaktadır.²⁸³ Câhiliye Araplarının, Kâbe'ye *ved'a* adı verilen küçük boncuk ve put türevi eşyaları asmaya meraklı oldukları ve bunlara tazimde bulunarak bunlardan medet umdukları söylenebilir. Hz. Peygamber'in put ve benzeri objelere tapınmanın yanlış olduğunu vurgularken örnek verdiği bir obje *ved'a* isimli nazar boncuğudur.²⁸⁴ Burada bir hususa dikkat çekmemiz gerekmektedir. *Ved'a* adı verilen nazarlığın kullanımının yaygın olduğu için bu boncuğun Kâbe'ye iliştilmesi mümkündür. Hz. Peygamber'in günlük hayatta *ved'a* adı verilen boncuğu asmayı uygun görmemesi, boncuktan medet umulmaması kuralını toplumda sağlamlaştırmak olmalıdır. Zira Ezrakî'nin naklettiği bir rivayette Kâbe'nin içinde süsleme unsuru olarak yer alan ve muhtemelen hibe edilen bir başka süslü taş boncuktan

²⁷⁸ Jack Weatherford, *Para: Deniz Kabuğundan Sanal Paraya*, çev. İnönü Korkmaz (İstanbul: Maya Kitap, 2019), 38.

²⁷⁹ İbrâhim Muhammed Fehhâm, *el-Ved'u fi akâidi'l-Arab* (El-Faysal Mecelletü Sekafiyetü Şehriyye, 1978), 121-134.

²⁸⁰ Catherine Eagleton - Jonathan Williams, *Paranın Tarihi*, çev. Fadime Kahya (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), 280-282.

²⁸¹ Fehhâm, *el-Ved'u*, 122.

²⁸² Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Me'âni'l-kebir fi ebyâti'l-me'âni*, nşr. Sâlim el-Kerenkevi v.dğr. (Haydarâbâd: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye, 1368/1949), 2/838; Cevâd 'Alî, *Mufaşşal*, 11/285.

²⁸³ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 3/88; Cevâd 'Alî, *el-Mufaşşal*, 12/242.

²⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 28/637. Hz. Peygamber Câhiliye toplumuna, Allah'tan başka varlıklardan medet ummamayı öğretirken "Kim nazarlık takarsa Allah onun işini tamamen erdirmesin Her kim "ved'a" (boncuk) takarsa Allah onu korktuklarından emin kılmaz!" demiştir.

bahsedilmektedir. Ezrâki, Kâbe kapısına nâzır duvarda (arka duvar) beyaz siyah renklerde *göz boncuğu* (nazar boncuğu) benzeri bir boncuğun (الْجُرْعَةُ) yer aldığını ve bu boncuğun, Kâbe'nin tabanından 6.5 zirâ (3,25 metre) yükseklikte asılı olduğunu belirtmiştir. Bu boncuk rivayete göre, kendisi 12 parmak, etrafında 3 parmak genişliğinde altın bir taka sahiptir. Rivayete göre, siyah beyaz desenli bu boncuk (الْجُرْعَةُ) Kâbe kapısından girince tam karşısında asılı durmaktadır. Hz. Muhammed'in de boncuğun karşısında, boncuğu sağ tarafına alarak namaz kıldığı nakledilmektedir.²⁸⁵ Hz. Peygamberin günlük hayatta *ved'a* adlı boncuğun süsleme unsuru olarak değil, medet unsuru olarak kullanılışından rahatsız olduğu düşünülebilir. Bu durumda Kâbe'nin içerisinde bulunan siyah beyaz desenli boncuğun, Kâbe'ye asılan *ved'a* isimli boncuk veya takılan süs objelerinden farklı nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, Kâbe'nin örtüsünde boncuk benzeri süslemelerin varlığı mâbede *Zâtü'l-Ved'a* ismini kazandırmış olmalıdır.

Sonuç

Mekke'deki İslâm mabedinin Kâbe ve kaynaklarda adı geçen diğer isimleri yapının mimarî, fizikî, tarihî, coğrafi özellikleri ile kutsiyeti ve fazileti ile ilgilidir. Bu isimler yeryüzünün ilk mabedi hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bir yerin özellikleri, büyüklüğü, şerefi ve şöhreti o yerin isim adedini artırarak, orayı isim zengini kılabilir. Kâbe de âidiyeti, kutsiyeti ve değeri nedeniyle çağlar boyu farklı isimlerle anılmıştır. İsimlerin bazıları Kâbe, Mekke ve Medine için ortak olarak kullanılmıştır. Mezkûr mekanların manevi havası, tarihi ve dokunulmazlığının isimlere yansıdığı görülmektedir. Örneğin, *Beniyye* ve *Düvvâr / Devvâr* isimleri mabedin fiziki durumu ile mimarisine; *el-Beytü'l-Atîk*, "*el-Kar-yetü'l-Kadîme* ve *Nâzır/Nâdir/Bâdir* isimleri kadim tarihine ve antik değerine; *Kâdis*, *el-Beytü'l-Harâm*, *el-Beytü'l-Muharrem*, *Beytü'l-Ma'mûr*, *Durâh*, *el-Mescidi'l-Harâm*" isimleri dinî yönüne; *Îlâl/Ellel/Âl*, *Kible* ve *Sürratü'l-Arz* coğrafi konumuna, *Setrullah* ve *Zâtü'l-Ved'a* ise sosyokültürel ve ticarî hususiyetine işaret etmektedir. Kâbe isminin somut ve soyut anlamları, mabedin sadece bir mekândan ibaret olmadığını aynı zamanda mekânın makâmı bulduğu Beytullah (Allah'ın evi) olduğunu; diğer isimleri ise mabedin sahip olduğu çok yönlü fonksiyonunu göstermektedir.

Kâbe, Müslümanların namazlarında yöneldikleri kiblesi, hac ve umre ibadetlerinin merkezidir. *Beytullah/Allah'ın evi* ismiyle de tanımlanan *Kâbe*, etrafını *kural* ve *yasakları belli kutsal alan* anlamında *Harem* ve bulunduğu coğrafyayı *kutsal topraklar* diye adlandırır. Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle *ziraata elverişli olmayan* bu arazi, Kâbe sayesinde yeryüzünün emniyetli şehri *Beledi'l-Emîn* ve şehirlerin anası *Ümmü'l-kura* konumuna erişmiş, medeniyete dönüşerek merkezietini izhâr etmiştir. Bu merkezin

²⁸⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/293

her bir Müslümanın inanç dünyası, ibadet hayatı ve ahlâk anlayışı için derin manâsı vardır. Yukarıda ifade ettiğimiz değerlere istinaden birçok isme sahip olduğu gibi *Kâbe* de tek bir kelime olarak kullanılmaktan ziyade, *Kâbe-i Şerif*, *Kâbe-i Muazzama*, *Kâbe-i Mükerrerme* ve *Kâbe-i Müşerreffe* gibi hürmet ve tazim ifade eden terkipler ile kullanılmıştır.

Netice olarak ifade edersek *Kâbe*, Kur’ân-ı Kerîm’de *mukaddes*, *muharrem* ve *mübarek* tabirlerle tavsîf edilen topraklarda yer alan, İslam’ın temel mabedidir. Tavsîf edilen özellikler ile dinî, mimarî, tarihî, coğrafî ve kültürel mâlûmatı da isimlerinde barındırmaktadır.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî. *Tefsîru 'Abdurrezzâk*. nşr. Maḥmûd Muḥammed 'Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Abdülmuttalib b. Hâşim. *Dîvânü Abdülmuttalib b. Hâşim*. der. Hüseyin b. Haydar Mahbub el Hâşimî. 2009.
- Aḥmed b. Ḥanbel, Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eṣ-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Heyet. 12 Cilt. Cem'iyetu'l-Meknez, 1431/2010.
- Akkach, Samer. *Cosmology and Architecture in Premodern Islam An Architectural Reading of Mystical Ideas*. New York: State University of New York Press, 2005.
- A'sâ, Meymûn b. Kays. *Divânü A'sâ'l-Kebîr*. thk: Muhammed Hüseyin. Kahire: Mektebetü'l-Edêb, 2009.
- Begavî, Ebû'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muḥammed. *Mu'cemu's-sahâbe*. nşr. Muhammed 'Avd el-Menkûş - İbrâhîm İsmâ'il el-Kâdî. 4 Cilt. Kuveyt: Mibretu'l-Âl ve'l-Aşhâb, 1432/2011.
- Belâzürî, Aḥmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşrâf*. nşr. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Belâzürî, Aḥmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûḥu'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Beydâvî, Ebû Sa'id 'Abdullâh b. 'Omer el-Şirâzî. *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mescid-i Haram". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/273-277. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Buḥârî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'il. *el-Câmi'u'l-musnedu's-sahîhu'l-Muḥtaşar*. nşr. Muḥammed Zuheyr en-Nâsîr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Câhiz, Ebû 'Osmân 'Amr b. Baḥr b. Maḥbûb el-Leyşî. *er-Resâil*. nşr. 'Alî Bû Melḥam. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002.
- Cevâd 'Alî. *el-Mufaṣṣal fî târihi'l-'Arab ḳable'l-İslâm*. 20 Cilt. eṣ-Şâmile ez-Zehbiyye, 1422/2001.
- Cevherî, Ebû Naşr İsmâil b. Hammâd. *Tâcu'l-luḡa ve şihâhu'l-'Arabiyye*. nşr. Aḥmed 'Abdulḡafûr 'Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Çubukcu, Asri. "Ebû Kays". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/175. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Devserî, Mahmud b. Ahmed. *el-Ka'betü'l-müşerreffe: ta'rifuha, esmauha, binauha, fezailuha, hasaisuha, ahkamuha*. Demmam: Dar-u İbnü'l-Cevzi, 1434/2013.
- Eagleton, Catherine - Jonathan Williams. *Paranın Tarihi*. çev. Fadime Kahya. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Ebû Ḥayye en-Numeyrî, Ebû Ḥayye el-Heşem b. er-Rebi'. *Şi'ru ebî ḥayye en-Numeyrî*. nşr. Yahyâ el-Cebûrî. Dimeşk: Vizâretu's-Şekâfe, 1975.
- Ebû Sa'id 'Abdülmelik b. Ḳarîb b. 'Alî b. Aşma'. *el-Esma'iyât*. nşr. Aḥmed Muḥammed Şâkir - 'Abduselâm Muḥammed Hârûn. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1414/1993.
- Ensârî, Abdülkuddûs. *Târihu'l-mufaṣṣal kâbetü'l-müşerreffe ḳable'l-İslâm*. Mekte: Mektebetü's-Sahafî el Edebî, 1419.
- Erbaş, Ali. "İslâm Dışı Dinlerde Hac". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2002), 98.
- Esedî, Ahmed b. Muhammed el-Mekki. *İhbâru'l-kirâm bi-ahbâri'l-mescidi'l-harâm*. İzmir: İzmir Milli Kütüphanesi, 357/8, 1a-30b.

Eyüp Sabri Paşa. *Mir'ât-ı Mekke: Kâbe ve Mekke Tarihi*. sad. Osman Erdem. İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 2008.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Tehzîbu'l-luga*. nşr. Muhammed 'Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.

Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed. *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-Âsâr*. nşr. Ruşdî es-Sâlih Mulaḥḥas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1403/1983.

Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed. *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*. thk: İbn Dehîş. Mektebetü'l-Esedî, 2003.

Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed. *Mekke Tarihi*. çev. Yunus Vehbi Yavuz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

Fâkihî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk el-Mekkî. *Ahbâru Mekke fi kadîmi'd-dehri ve ḥadîsihi*. nşr. 'Abdumelik 'Abdullâh Dehîş. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Ḥaḍar, 1414.

Fayda, Mustafa. "Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Fâsî, Ebû't-Tîb Muhammed b. Ahmed b. 'Alî el-Fâsî. *Şifâu'l-ğarâm bi ahbâri'l-beledi'l-ğarâm*. 2 Cilt. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1421/2000.

Fehhâm, İbrâhim Muhammed. *el-Ved'u fi akâidi'l-Arab*. el-Faysal Mecelletü Se-kafiyetü Şehriyye, 1978.

Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yaḥyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Me'ânî'l-Kur'an*. nşr. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *Beşâ'iru zevî't-temyîz fi letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*. nşr. Muhammed 'Alî en-Neccâr. 6 Cilt. Kâhire: el-Meclisu'l-'A'lâ, ts.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *Kâmûsü'l-muḥîṭ ve'l-ḳabesü'l-vasîtu el-câmi' limâ zehbe min luğati'l-'Arab şemâtiṭ*. Lübnan: Müesseseti'Risale, 2005.

Grabar, Oleg. *İslâm Sanatının Oluşumu*. çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2018.

Ḥalîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Ahmed el-Ferâhidî. *Kitâbu'l-'Ayn*. nşr. Mehdi el-Maḥzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1991.

Hamidullah, Muhammed. "İslâm'da Hac". çev. M. Akif Aydın. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 123-162. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Harman, Ömer Faruk. "Zülhalese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/561. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ḥasen el-Baṣrî, Ebû Sa'îd el-Ḥasen b. Yesâr el-Baṣrî. *Feḍâ'ilu Mekke ve's-sekenu fihâ*. nşr. Sâmi Mekkî el-'Ânî. Kuveyt: Mektebetü'l-Felâḥ, ts.

Ḥavârizmî, Muhammed b. İshâk. *İsâretü't-terğîb ve't-teşvîḳ ilâ'l-mesâcidi's-selâse ve'l-Beyti'l-Atîk*. nşr. Muştâfâ Muhammed ez-Zehbe. Mektebetü Nizâr Muştâfâ el-Bâz, 1418.

Havvâm, Riyad b. Hasan. *Esmâu'l-kâbeti'l-müşerrefe*. Mekke: Mekketü'l-Mekkiyye, 2008.

Hawting, Gerald R. "Ka'ba". *Encyclopedia of The Qur'an*. ed. Jane Dammen McAuliffe. Leiden: 2003.

İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Ḥasen. *Târîḫü Dimeşk*. nşr. 'Omer b. Garâme el-'Amravî. 80 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiiyye, 1984.

İbn Battûta, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Abdullâh b. Muḥammed b. İbrâhîm el-Livâtî et-Tancî. *Rihletu Ibn Battûta*. 5 Cilt. Ribât: 'Akademiyyetu'l-Memleketu'l-Mağribiyye Ribât, ts.

İbn Dureyd, Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretü'l-luga*. nşr. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987.

İbn Fâris, Ebû'l-Ḥuseyn Aḥmed b. Fâris el-Ḳazvînî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. nşr. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn. 6 Cilt. İttihâdu'l-Kuttâbi'l-'Arab, 1423/2002.

İbn Fehd, Necmüddîn, Ebû'l-Kâsım (Ebû Hafs) Ömer (Muḥammed) b. Muḥammed b. Muḥammed el-Hâşimî el-Mekkî. *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-ḳurâ*. nşr. Fehîm M. Şeltût. Kahire: 1983.

İbn Ḥabîb, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Ḥabîb el-Bağdâdî. *el-Muḥabber*. nşr. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.

İbn Haldun. *Mukaddime*. haz. Arslan Tekin. 2. Cilt. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

İbn Ḥazm, Ebû Muḥammed 'Alî b. Aḥmed el-Endelusî. *Cemheretu ensâbi'l-'Arab*. nşr. Lecnet mine'l-Ulemâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403/1983.

İbn Hişâm, Ebû Muḥammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretu'n-nebevîyye* nşr. Muştafâ es-Saḳḳâ v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Muştafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955.

İbn Ḥurdâzbih, Ebû'l-Kâsım 'Ubeydullâh b. 'Abdullâh. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1307/1889.

İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî. *es-Sîre (Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzi)*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.

İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşki. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. 'Abdullâh b. 'Abdî'l-Muḥsin et-Turkî. 21 Cilt. Dâru Hicr, 1418/1997.

İbn Ḳuteybe, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Muslim b. Ḳuteybe ed-Dineverî. *el-Ma'ârif*. nşr. Şervet 'Ukkâşe. el-Hey'etu'l-Mişiyyetu'l-'Âmme, 1413/1992.

İbn Ḳuteybe, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Muslim b. Ḳuteybe ed-Dineverî. *el-Me'ânî'l-kebir fi ebyâtî'l-me'ânî*. nşr. Sâlim el-Kerenkevî v.dğr. 3 Cilt. Ḥaydarâbâd: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye, 1368/1949.

İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfi'î. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993.

İbnu'l-Munzir, Ebû Bekr Muḥammed b. İbrâhîm en-Nisâbüri. *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Sa'd b. Muḥammed Sa'd. 2 Cilt. Medine: Dâru'l-Me'âşir, 1423/2002.

İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakât*. nşr. 'Alî Muḥammed 'Omer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1421/2001.

İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Sa'd b. Menî'. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kerîm*. çev. Musa Kazım Yılmaz. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.

İbnü'l-Eşîr, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed el-Cezerî. *Usdu'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. nşr. 'Âdil Aḥmed er-Rufâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâşî'l-'Arabî, 1996.

İbnü'l-Eşîr, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muḥammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. nşr. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1997.

İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Munzir Hişâm b. Muḥammed el-Kelbî. *Cemheretu ensâbi'l-'Arab*. el-Mektebetü's-Şâmile, ts.

İbn Zahîra, Muḥammed Cârullah b. Muḥammed b. Ebû Bekir b. Ali b. Zahîre. *el-Câmi'u'l-laṭîf fi fazli Mekke ve ehlihâ ve binâ'i'l-beyti's-şerîf*. thk. Ali Umer. Kâhire:

Mektebetü's-şekafeti'd-Dîniyye, 1423/2003.

İbnu'z-Ziya, Ebü'l-Beka Bahaeddin Muhammed b. Ahmed el-Mekki. *Târîhu Mekke'te'l-müşerrefe ve'l-mescidi'l-haram ve'l-medîneti's-şerife ve'l-kabri's-Şerif*. thk. Ala İbrâhim Ezherî - Emin Nasr Ezherî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.

İmru'u'l-Ğays, İmru'u'l-Ğays b. Hucr b. el-Hâriş el-Kindî. *Dîvânü İmri'i'l-Ğays*. nşr. 'Abdurrahmân el-Muşâtâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004.

Kalkaşendî, Ebü'l-'Abbâs Aħmed b. 'Alî. *Şubhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Kays b. el-Ğatîm, Ebü Yezîd Kays b. el-Ğatîm. *ed-Dîvân*. el-Mektebetü's-Şâmîle, ts.

Kırca, Celal. "Aksâmü'l-Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/290-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Ğureşî, Ebü Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Ğatğâb. *Cemheretu eş'âri'l-'Arab*. nşr. 'Alî Muhammed el-Bicâdî. Mısır: ts.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *Tefsir-i Kurtubî (Câmiu'l-Ahkâmu'l-Kur'an)*. Kahire: Dâru'l-Kütübü Mısriyye, 1964.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Leğâ'i-fü'l-işârât*. nşr. İbrâhim Besyûnî. Mısır: ts.

Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma Tevrat, Zebur, İncil. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2016.

Küçük, Abdurrahman. "Beytü'l-Ma'mûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/94-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. *Câhiliye'den Emevilerin Sonuna kadar Haremeyn*. İstanbul: Yıldız Yayıncılık, 2003.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. *Sanat ve İnanç*. haz. Banu Mahir - Halenur Katipoğlu. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanat Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2004.

Lings, Martin. *Başlangıçtan Günümüze Mekke*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

Mâlik b. Enes, Ebü 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvağğâ' (Rîvâyetü'l-Ğa'nabîl)*. nşr. 'Abdulmecîd et-Türk. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1419/1999.

Mâverdü, Ebü'l-Ğasen 'Alî b. Muhammed el-Baśrî. *en-Nuket ve'l-uyûn*. nşr. es-Seyyid b. 'Abdilmakşûd b. 'Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, ts.

Mes'ûdî, Ebü'l-Ğasen 'Alî b. el-Ğuseyn b. 'Alî. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. nşr. 'Abdullah İbrâhim eş-Şâvî. Ğahire: Dâru's-Şâvî, ts.

Mes'ûdî, Ebü'l-Ğasen 'Alî b. el-Ğuseyn b. 'Alî. *Murûcu'z-zeheb ve me'âdinu'l-cevher*. nşr. Es'ad Dâğır. 4 Cilt. Ğum: Dâru'l-Hiere, 1409.

Muğâtîl b. Suleymân, Ebü'l-Ğasen Muğâtîl b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Muğâtîl b. Suleymân*. nşr. 'Abdullâh Maħmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: 1423/2002.

Mütercim Âsım Efendî. *el-Okyânusu'l-basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muħît*. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Nesâ'î, Ebü 'Abdurrahmân Aħmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâ'î. 10 Cilt. Kahire: Dâru't-Teşîl, 1433/2012.

Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muħyiddîn Yaħyâ b. Şeref. *Tehzîbu'l-esmâ' ve'l-luğât*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muħyiddîn Yaħyâ b. Şeref. *Mecmu' şerhu'l-muhezzeb*. Dâru 'Âlemi'l-Kitâb, 1423/2003.

Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*. Kâhire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesaigil-Kavmiyye, 1423.

Partin, Harry B. "Ka'bah". *The Encyclopedia of Religion*. New York: The Macmillan Co., 1987.

Râzî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer et-Teymî. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.

Şâhib, Ebû'l-Kâsım İsmâil b. 'Abbâd eṭ-Ṭâliḳânî. *el-Muḥîṭ fi'l-luga*. nşr. Muḥammed Ḥâsen Âlu Yâsîn. 10 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.

Sâmîrânî, Mehdî Salih. *Ahkâmu'l-haremeyn el-mekkî ve'l-medenî fi'l-fikhi'l-İs-lâmî*. Medine: Mektebetü Dâri'z-Zemân, 2000.

Sarıçam, İbrâhim. "Hz. Muhammed'in Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam". *Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) Özel Sayısı*. Ankara: 2003, 1-32.

Serjeant, Robert Bertram. "Ḥaram and Ḥawṭah". *The Encyclopedia of Religion*. ed. Mircae Eliade. New York: MacMillan, 1987.

Skyes, John Bradbury. *The Concise Oxford Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 7. Basım, 1981.

Süyûfî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebi Bekr. *ed-Dürü'l-menşûr*. 8 Cilt. Beyrut: ts.

Süheylî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdullâh b. Aḥmed. *er-Ravḍu'l-unf fi şerhi's-sîreti'n-nebevîyye*. nşr. 'Umar 'Abdusselâm Selâmî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 1421/2000.

Şâfî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İdrîs. *Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfî*. nşr Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmürîyye, 1427/2006.

Şerefi, Ali "Esmâü'l-Kâbe". *Mevsuatu mekkete'l-mükerreme ve'l-medineti'l-münevver* (encyclopedia of makkah al mukarramah and al-madinah al-munawwarah) Londra: Müessesetü'l-Furkan li't-Türâsî'l-İslâmî (al-Furqan Islamic Heritage Foundation), 1428/2007.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kâdir el-câmi beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. Dimeşk: Dâr-u İbn Kesîr, 1414.

Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve şilatu târiḥ*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.

Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-beyân 'ante'vili 'âyi'l-Kur'an*. nşr. 'Abdullâh b. 'Abdilmuḥsin et-Turkî. 24 Cilt. Dâru Hicr, 1422/2001.

Tanyu, Hikmet. *Dinler Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973.

Taşpınar, İsmâil. *Doğu Dinlerinde Hac İbadeti Hinduizm ve Budizm*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014.

Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ. *es-Sunen*. 5 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2015.

Touati, Houari. *Orta Çağ'da İslâm ve Seyahat*. çev. Ali Berktaç. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Tülücü, Süleyman. "Züheyr b. Ebû Sülmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ünal, Sadettin. "Kâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/23-26. İstanbul: TDV Yayınları. 2001.

Vâhidî, Ebû'l-Ḥâsen 'Alî b. Aḥmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî. *el-Vasîṭ fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. nşr. Heyet. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbüri. *et-Tefsîru'l-basîf*. 1430.

Vâkıdî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkıd el-Eslemî. *el-Megâzî*. nşr. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Alemî, 1409/1989.

Weatherford, Jack. *Para: Deniz Kabuğundan Sanal Paraya*. çev. İnönü Korkmaz. İstanbul: Maya Kitap, 2019.

Wensinc A. J. - J. Jomier. "Ka'ba". *The Encyclopaedia of Islam*. ed. E.bVan Donzel - B. Lewis - Ch. Pellat . Leiden, 1978.

Wensinck A. J. "Mescid-i Harâm". *The Encyclopaedia of Islam*. ed. E. Van Donzel - B. Lewis - Ch. Pellat. Leiden: 1978.

Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî. *Mu'cemu'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1995.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sad. Nusrettin Boilelli - Emin Işık - İsmâil Karaçam - Abdullah Yücel. İstanbul: Azim Dağıtım, 2020.

Yedi Askı, Muallakât-ı seb'a. çev. Şerafettin Yaltkaya. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2018.

Yeni Redhouse Lûgati (İngilizce-Türkçe). İstanbul: Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, 1962.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abd-dirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. nşr. 'Alî Şîrî. 20 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1424.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhu*. nşr. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb, 1408/1988.

Zehranî. Abdullah el-Ebah. *Mu'cemu esmâi Mekke*. Dübey: 1434.

Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr. *el-Mufaṣṣal fî şîna'ati'l-i'râb*. nşr. 'Alî bû-Mulaḥḥam. Beyrût: Mektebetu'l-Hilâl, 1993.

Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr. *Esâsü'l-belâğa*. nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfiî. *Î'lâmu's-sâcid bi ahkâmî'l-mesâcid*. nşr. Ebû'l-Vefâ Muştafâ el-Merâğî. 1416/1996.

Zeytûnî, Abdülğani. "El Kâbetü'l-müşerrefe fi şî'ri'l- câhiliye". *Mecelletü mecma-i'l-lugati'l-Arabîyyeti'l-Ürdünî* 23. Amman: 1999.

Zübeyr b. Bekkâr. *Cemheretü nesebi kureyş ve aḥbâruhâ*. nşr. Maḥmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Maṭba'atu'l-Medenî, 1381.

İnternet Kaynakları:

(Bekke) Beke vadisi, Anonim. Erişim 14.11.2022. <https://www.bible.com/ar/bible/compare/PSA.84.6>.

Casa, İspanyolca -Türkçe Sözlük. Anonim. Erişim 09.10.2022.

<https://www.dict.com/ispanyolca-turkce/casa>.

Casa, İtalyanca -Türkçe Sözlük. Anonim. Erişim 09.10.2022.

<https://www.dict.com/italyanca-turkce/casa>.

Mekkî, Muhammed b. el-Hüseyn. *Esmâü'l-kâbeti'l-müşerrefe*. Erişim 18.01.2024

<https://www.noor-book.com/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8-1267-pdf>.

Zeytûnî, Abdülğani, El Kâbetü'l-Müşerrefe fi Şi'ri'l- Câhiliye.; The Holy Ka'ba in Pre-Islamic Poetry. *The Journal of The Jordan Academy for Arabic*, Erişim 14 Mart. 2021. <https://arabic.jo/ojs/index.php/JJaa/article/view/384>.